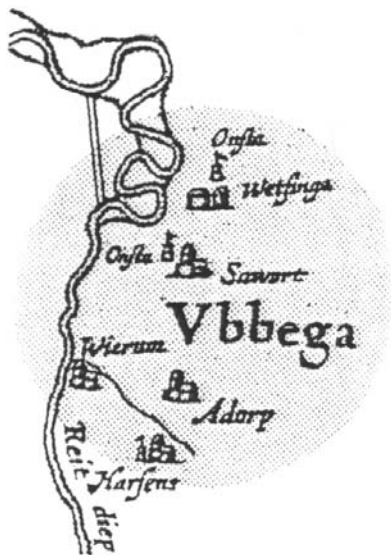

De Franse Tijd in Ubbega

De Franse Tijd in Ubbega

1795 tot 1815

Ir. J.G. Bakker

Historische Kring Ubbega
Sauwerd/Adorp
2000

Uitgaven Historische Kring Ubbega, nr. 1

Zuiderstraat 10
9774 PL Adorp

© Ir. J.G. Bakker, Sauwerd

Typografie: *SMD/SMD*

Niets uit deze uitgave mag worden verveelvoudigd en/of openbaar gemaakt door middel van druk, fotokopie, microfilm of op welke andere wijze dan ook, zonder voorafgaande schriftelijke toestemming van de uitgever.

Inhoudsopgave

Voorwoord	7
Hoofdstuk 1	
De Franse revolutie beïnvloedt ook Nederland	9
Hoofdstuk 2	
De voorgeschiedenis en vorming van de gemeente Adorp	15
Hoofdstuk 3	
Nederland door Frankrijk ingelijfd	21
Hoofdstuk 4	
De oorlogsomstandigheden worden steeds meer voelbaar	27
Hoofdstuk 5	
Het departement Westereems wordt oorlogsgebied	34
Hoofdstuk 6	
Het einde van de Franse overheersing	43
Hoofdstuk 7	
De Fransen grotendeels verdreven, maar hoe nu verder?	50
Hoofdstuk 8	
De lange weg naar de val van Delfzijl	56
Hoofdstuk 9	
Napoleon vindt zijn Waterloo	63
Hoofdstuk 10	
Langzaam op weg naar een stagnerende vrede	69
Geraadpleegde literatuur en archivalia	75

VOORWOORD

In het kader van de werkzaamheden ten behoeve van de Historische Kring Ubbega nam ik op mij om als eerste object de Franse tijd in het gebied Ubbega op schrift te stellen. Daarnaast om als resultaat van de in die tijd doorgevoerde bestuurshervormingen het ontstaan en de begintijd van de gemeente Adorp vast te leggen.

Dit leidde tot een tiental artikelen, gepubliceerd in het maandelijks verschijnend *Contactblad* van Adorp, Sauwerd en Wetsinge.

Uit de reacties van lezers bleek de behoefte om deze artikelen in druk te laten verschijnen. Het bestuur van de Historische Kring bleek bereid de publicatie te verzorgen. Het was echter niet geheel te voorkomen dat, als resultaat van de omvorming van de 'feuilletonachtige' artikelenreeks tot een tien hoofdstukken omvattende publicatie, enige overlappingsen en herhalingen zijn achtergebleven.

Veel dank komt het bestuur van de Historische kring Ubbega toe, dat bereid was de tekst kritisch door te nemen, hetgeen heeft geleid tot enige bijstellingen en aanvullingen. Daarnaast aan mevr. A. Miedema-Sikkens uit Eenrum, die na onderzoek op het Rijksarchief waardevol aanvullend materiaal kwam aandragen.

Gehoopt wordt erin te zijn geslaagd een goed beeld te hebben geschetst van de samenleving van Ubbega en wijdere omgeving in de Franse tijd.

Sauwerd, oktober 2000
J.G. Bakker

Hoofdstuk 1

DE FRANSE REVOLUTIE BEÏNVLOEDT OOK NEDERLAND

Omwenteling in Frankrijk

In Frankrijk groeide onder de bevolking in de achttiende eeuw een grote sociale onvrede. Deze leidde in 1789 tot de Franse Revolutie, met zijn hooggestemde idealen van vrijheid, gelijkheid en broederschap. Aan het bewind van de tot halfgoden verheven Franse koningen kwam daarmee definitief een einde. Vooral onder de Zonnekoning Lodewijk XIV en tijdens het bewind van Lodewijk XV en XVI heerste er een ontstellende, zich nog steeds verergerende armoede onder het Franse volk. Dit in grote tegenstelling tot de verkwistende weelde, pracht en praal aan de hoven en paleizen. Na de hierdoor opgeroepen revolutie werd Frankrijk vijf jaar lang een hel, waarbij ongestraft vermoord en geplunderd werd en op de guillotine vele hoofden rolden.

Totdat één der revolutie-officieren, de generaal Napoleon Bonaparte, de revolutie bestendigde, maar er tevens voor zorgde dat in de samenleving orde en regel weer terugkeerden.

Patriotten en Prinsgezinden

Ook in Nederland, waar het regentebewind hoogtij vierde, heerste onvrede bij grote bevolkingsgroepen. De stadhouders Willem IV en Willem V waren niet bereid of bleken niet in staat het land bestuurlijk te hervormen en bewegingen voor meer democratie de ruimte te geven. Met name stadhouder Willem V bleek een weinig daadkrachtige, gewillige dienaar van de staatsgezinde regenten te zijn, waardoor alle pogingen tot maatschappelijke hervormingen strandden.

Weliswaar waren er door oproer onder de bevolking in Noord Nederland in 1747 bestuurlijke hervormingen afgedwongen, die in 1748 in het zgn. Reglement Reformatoir werden vastgelegd, de onvrede was er niet door weggenomen. De Fransgezinde patriotten wonnen veel aanhang, vooral onder het meer ontwikkelde deel der bevolking, niet behorend tot de regentenklasse.

In Ubbega ontpopte de landbouwer-veepestbestrijder Geert Reinders, eerst boer op de Garnwerderhoek, later op de wierdenboerderij Tijum, zich tot een leider der patriotten. Aanvankelijk was hij prinsgezind, doch in 1786 bekeerde hij zich, na enkele aanvaringen met de heersende regentenmentaliteit, tot een fervent patriot. Hij werd kapitein over een exercitiegenootschap, een groep bewapende manschappen, met als achterliggend doel, om

zodra de kans zich voordeed, de Franse revolutie binnen te halen. Reeds in 1787 werden deze exercitiegroepen verboden, doch ondergronds gingen ze een wijd verbreid netwerk vormen. Ds. Kniphuizen van Obergum werd in 1790 wegens patriottische activiteiten geschorst, maar later weer in het ambt hersteld.

Vooraf toen als resultaat van de Franse revolutie daar weer een beter geordende, reguliere maatschappij was ontstaan, groeide de aanhang van de patriotten snel verder. Zij beschikten over leiders, vooral rechters en predikanten. De Prinsgezinde stroming telde zijn aanhangers overwegend onder de eenvoudigen des volks. Vooral in Holland ontstond een grote anti-Oranjegezindheid.

Een deel der predikanten verzette zich echter tegen het drijven der patriotten en wees op wat zij als de bron van alle ellende zagen: de van Frankrijk overgewaaide verheven democratische idealen ontaardden meer en meer in een geheel andere vrijheidsdrang: het "ni Dieu, ni maître" (geen God en geen meester).

Het kwam zover dat de vrouw van stadhouder Willem V, Wilhelmina van Pruisen (hijzelf bracht dat niet op), in 1787 de hulp van haar broer inriep om met behulp van een Pruisisch leger het al te brutale patriottisme tot de orde te roepen. Omstreeks 5000 patriotten vluchtten toen naar België. Ze vormden daar het Bataafse legioen en wachtten daar de tijd af om met Franse hulp ons land binnen te vallen. Ook in de Ommelanden kwam een Pruisisch detachement, waardoor Geert Reinders en de zijnen moesten intomen. Vele eenvoudige burgers vierden als gevolg daarop een Oranjeveest (*Ommelander Courant* 10-10-1887).

Franse troepen vallen Nederland binnen

In 1795 was het zover: generaal Pichegru rukte met zijn Franse legioenen over de bevroren rivieren ons land binnen en ondervond nauwelijks tegenstand. Stadhouder Willem V scheepde zich met zijn familie in Scheveningen in en vluchtte naar Engeland, hartroerend uitgeleide gedaan door eenvoudige prinsgezinde vissers. Het roemloos einde van de Republiek der Zeven Verenigde Nederlanden had zich voltrokken en het bewind van het Vorstenhuis van Oranje leek definitief voorbij.

Geert Reinders. Landbouwer, veepestbestrijder, patriot

De over het algemeen ordelijk binnengetrokken Franse troepen werden veelal met vreugde begroet: overal verreezen op de pleinen van steden en dorpen de vrijheidsbomen en versierde palen met de vrijheidshoed.

Op 19 februari 1795 trokken de Franse troepen de stad Groningen binnen. Een reeds van tevoren opgericht Comité Revolutionair had het bewind al overgenomen. Uit onze omgeving hadden Geert Reinders van Bellingeweer en Jacob Eisses van Maarhuizen daarin zitting. De regenten werden door hen afgezet en hun rechten werden hen ontnomen. De in het Oldambt nog aanwezige Engelse troepen werden verdreven en op 1 maart vestigde het Franse hoofdkwartier zich in Groningen in het Prinsenhof. Op bijgaande foto een schilderij van de feestelijkheden naar aanleiding van het aanbreken van de nieuwe tijd op de nog geheel gave, bijzonder fraaie Grote Markt van de aloude Hanze-handelsstad Groningen.

Stadhouder Willem V

Ook in Winsum verrees de vrijheidsboom omdat volgens de Ommelander Courant van 23 juni 1795 “vrijheidslievende burgers het hun plicht achten openlijk blijdschap te betonen over het gesloten verbond tussen de Gemenebesten van Frankrijk en Nederland”.

De Bataafse Republiek

Het nieuwe vaderland van de patriotten kreeg de naam Bataafse Republiek. Gehoopt en geloofd werd dat alles beter zou gaan; in de kerken werden openbare dankstonden gehouden. Er kwam een nieuwe Nationale Vergadering, die het bestuur drastisch reorganiseerde. In 1798 ging ons gebied samen met Noord-Drenthe en grote delen van Friesland behoren tot het Departement van de Eems, maar in 1801, na een reorganisatie, tot een veel kleiner Departement Stad en Lande. Dit departement omvatte vrijwel het gehele grondgebied van de huidige provincie Groningen.

Bestuurlijk kwam men er in de Bataafse Republiek al spoedig achter, dat alle beslissingen uiteindelijk toch in Parijs vielen. Het duurde dan ook niet lang of er ontstond grote onvrede over de nieuwe situatie. 25.000 Franse troepen werden op Nederlandse kosten in ons land gelegerd en onderhouden. Maar telkens weer werden deze door nieuwe haveloze eenheden vervangen om die opnieuw op te tuigen.

Al spoedig raakte Nederland betrokken in een oorlog met de Franse erfvijand Engeland. Als gevolg daarvan werd onze nationale vloot in een zeeslag bij Kamperduin totaal verslagen en blokkeerden de Engelsen, die heer en meester op zee waren, alle toegangen vanuit zee naar ons land.

Het planten van de vrijheidsboom op de Grote Markt te Groningen

Een inval van de Engelse en Russische troepen onder leiding van erfprins Willem in Noord-Holland in 1799 liep op niets uit. De hegemonie van Frankrijk over ons land stond dan ook voorgoed vast.

In 1804 kroonde Napoleon Bonaparte zichzelf tot keizer van Frankrijk. Hij werd er alleenheerser. In de Bataafse Republiek stelde hij de patriot Schimmelpenninck aan tot raadspensionaris. Onder diens leiding kwam een verdere modernisering van het bestuur op gang. Maar veel gelegenheid om dit door te voeren kreeg hij niet: Napoleon stelde hem al spoedig terzijde en benoemde in 1806 zijn broer Lodewijk Napoleon tot koning over de Bataafse Republiek, die daarop de naam Koninkrijk Holland kreeg. Het in naam vrije koninkrijk begon zich diep vernederd te voelen en meer en meer ging men inzien, dat het land aan Frankrijk verkocht was.

Het Koninkrijk Holland

De Franse keizer Napoleon bleef in Europa zijn triomfen vieren: het ene na het andere land boog zich voor zijn heerschappij. Alleen Engeland bleef hem weerstand bieden. Dit land was vooral na de vernietiging van de Franse vloot in de slag bij Trafalgar in 1805 heer en meester ter zee. Napoleon stelde daarop het Continentale Stelsel in, een totaal uitvoerverbod van producten van het vasteland naar Engeland. De Fransen dachten dat Engeland daardoor zo ernstig zou verarmen, dat ook dit land hem om vrede zou smeken. Het Engelse antwoord was: alle handelsschepen op zee, die hun waren

niet naar Engeland brachten, in beslag nemen. Uiteindelijk bleek het continentale stelsel minstens zo nadelig voor het vaste land uit te pakken als voor Engeland.

Lodewijk Napoleon spande zich daadwerkelijk voor Holland in om het ernstig verarmde land er weer bovenop te helpen en weerstond op vele punten zijn broer de keizer. Hij wist de dienstplicht van Nederlanders ten behoeve van het Franse leger tegen te houden. Belangrijk was ook, dat vroegere Oranjegezinden met rust werden gelaten en maatschappelijk volwaardig mee konden blijven functioneren.

Naar scheiding van kerk en staat

In 1809 kwam Koning Lodewijk Napoleon met een nieuw burgerlijk wetboek voor het gehele land, waardoor de ongelijke rechtspraak uit de regententijd, vaak met veel willekeur, eindelijk werd geüniformeerd. Rooms en Joden, die sinds de Unie van Utrecht (1579) met de gereformeerde godsdienst als staatsgodsdienst uitgesloten waren voor overheidsambten, kwamen daarvoor nu weer in aanmerking, zodat ook aan deze bevolkingsgroepen recht werd gedaan. Uiteindelijk zou dat leiden tot een volledige scheiding van kerk en staat.

Voor ons gebied betekende het dat de Hervormde Kerk niet langer de alles beheersende staatskerk was; alle gezindten mochten voortaan hun godsdienst vrijelijk uitoefenen.

Op financieel gebied intensiveerden zich echter de bemoeienissen van de staat met de kerk, veelal om de gewestelijke overheid aan financiën te helpen.

In 1797 moesten "bij ordonnantie d.d. 13-10-1796 der representanten van het volk van Stad en Lande ten behoeve van deze provincie een vierde gedeelte van alle kerkelijke, pastorijs- en kosterijs goederen in contante penningen" worden afgedragen.

Als gevolg daarvan vindt men in vele kerkelijke archieven uit 1796 en 1797 verkoopakten van kerkelijk bezit. De kerk van Adorp zag zich genoodzaakt enige huizen (o.a. aan de huidige Zuiderstraat) en vele grazen land te verkopen.

Verdere bestuurlijke vernieuwingen

Het Koninkrijk Holland werd in tien departementen ingedeeld; in ons gebied het departement Groningen, dat vrijwel hetzelfde grondgebied omvatte als onze huidige provincie Groningen.

In 1808 werd besloten om voor het lokale bestuur naar Frans voorbeeld communes of gemeenten te vormen.

Veel taken die tot dusverre uitsluitend tot de kerken behoorden, zoals de bevolkingsadministratie via doopboeken, huwelijks- en overlijdensregisters, maar ook onderwijs, werden de kerken ontnomen en overgeheveld naar de nieuwgevormde burgerlijke gemeenten. Het betekende de invoer

ring van de burgerlijke stand, waarbij alle burgers, die zich nog niet van een achternaam hadden voorzien, daartoe nu moesten overgaan. In ons gebied werd meestal gekozen voor het beroep dat men uitoefende: Boer, Mulder, Kuiper, Smid, enz.

Ook de rechtspraak, in handen van de regenten, in dit gebied waren dat de Heren van de Wetsinger borg Nieuw Onsta, ging over naar een door Lodewijk Napoleon ingestelde rechterlijke macht. Ook gingen de communes over tot het bieden van aanvullende armenzorg op de taak van de diaconieën. Een belangrijke stap op weg naar democratisering was de instelling van het algemeen kiesrecht. Maar de kiesgerechtigde moest wel man zijn en voor de belasting zijn aangeslagen (censuskiesrecht).

Naar de zin van keizer Napoleon spande Lodewijk Napoleon zich onvoldoende in tegen de levendige sluikhandel met Engeland, vooral via vissersschepen. De keizer stuurde 6000 man naar Holland, die langs de kust werden gelegerd om de smokkelhandel met de Engelsen tegen te gaan. Omdat de koning naar de zin van Napoleon zich ook al onvoldoende te weer had gesteld tegen een Engelse inval in Zeeland, stuurde de keizer steeds meer Franse troepen naar het Koninkrijk Holland, waar in vele steden een Frans garnizoen werd gevestigd. In ons departement in Groningen en Delfzijl, van waaruit het gehele gebied werd beheerst. Delfzijl werd uitgebouwd tot een sterke vestingstad.

De situatie voor Lodewijk Napoleon werd steeds onhoudbaar; meer en meer voelde hij zich een vazal van zijn grote broer, de Franse keizer. In 1810 vluchtte hij het land uit naar Bohemen.

Over de korte regeerperiode van Lodewijk Napoleon kan veel goeds worden gezegd; hij was een besluitvaardig vorst met een doortastend beleid. Naast de eerder vermelde reorganisatie van de rechtspraak en de invoering van de burgerlijke stand, voerde hij de eerste Schoolwet in; hij was de initiator van het Rijksmuseum, de Koninklijke Bibliotheek, de Koninklijke Academie voor Wetenschappen en grondlegger van een technische opleiding waaruit later de Technische Universiteit in Delft groeide.

Inlijving bij Frankrijk

Nadat keizer Napoleon reeds eerder alle gebied ten zuiden van de Waal dat niet behoorde tot de Unie van Utrecht, aan Frankrijk had toegevoegd, lijfde hij nu het gehele grondgebied van het Koninkrijk Holland bij Frankrijk in. De echte Franse tijd was daarmee begonnen: in hoog tempo werd ons land verfranst. Om te beginnen werd bij keizerlijk decreet naar Frans voorbeeld het kadaster ingesteld om een einde te maken aan de tijd waarin gemakkelijk verrolbare grensstenen, heggen en greppels de perceelsscheidingen vormden. Maar het was vooral ook bedoeld als een goede basis voor de instelling van de grondbelasting; dit om aan geld te komen voor oorlogvoering. Pas in 1832 was het daarvoor benodigde immense pas- en meetwerk in geheel Ne-

Hoofdstuk 1

derland voltooid. De eerste officiële kadastrale kaart van de gemeente Adorp stamt uit 1828.

Daarnaast werden uit de kerspels (grondgebied van parochies en kerkelijke gemeenten), de grietenijen of ambachten, die tot dan toe de territoriale en bestuurlijke eenheden vormden, de burgerlijke gemeenten gevormd. Naar Frans model werden deze communes genoemd met een maire (burgemeester) aan het hoofd, geassisteerd door een of meer assessoren (wethouders) en ondersteund door een griffier (gemeentesecretaris).

Hoofdstuk 2

DE VOORGESCHIEDENIS EN VORMING VAN DE GEMEENTE ADORP

Naar nieuwe bestuurlijke eenheden

Reeds vanaf de omwenteling van 1795 werd er aan bestuurlijke hervorming gewerkt. Het begon met een volkstelling om de bevolking voor het eerst eens goed in kaart te brengen. Predikanten, kerkenraden, schoolmeesters en belastingvaarders werden bij gebrek aan andere plaatselijke autoriteiten ingeschakeld om deze taak te volbrengen. Ons land bleek toen twee miljoen inwoners te tellen. Op grond van de volkstelling werd Nederland ingedeeld in kieskringen met ongeveer 15.000 inwoners, verdeeld in plaatselijke kringen met ongeveer 2000 inwoners. Deze laatste werden weer onderverdeeld in gemeenschappen, grondvergaderingen genoemd, met ongeveer 500 inwoners, zoveel mogelijk gebaseerd op de bestaande parochie- en kerspelgrenzen (kerkelijke gemeenten).

Het gebied Ubbega ging tot de kring Winsum behoren met 1816 inwoners. Deze kring werd onderverdeeld in vier grondvergaderingen. Harsens, Adorp en Sauwerd vormden de grondvergadering Adorp, terwijl Wetsinge samen met Noordwolde een grondvergadering Noordwolde ging vormen. Daarnaast kwam er een grondvergadering Zuidwolde. De kern Winsum vormde een zelfstandige grondvergadering. Het grotere Obergum vormde een zelfstandige plaatselijke kring met 1858 inwoners, die ook verdeeld werd in vier verder noordwaarts gelegen grondvergaderingen.

Deze bestuurlijke indeling functioneerde slecht. Behalve zeer bescheiden bestuurlijke taken was ook gebrek aan eigen geldmiddelen oorzaak van een kwijnend bestaan. Het ontbrak dan ook niet aan pogingen om tot een betere indeling en opzet te komen. Dat gebeurde in 1808. Er werd toen een bestuurlijke eenheid met Winsum gevormd, waartoe ook Wetsinge en Sauwerd, Adorp, Harssens en Wierum oostelijk van het Reitdiep gingen behoren. Pieter Durlieu, Heer van Bellingeweer, bewoner van de borg aldaar, werd de president van deze gemeente en de bekende Geert Reinders, landbouwer op de wierde Tijum, werd de gemeentesecretaris. Maar ook deze gemeente was maar een zeer kort leven beschoren want met de inlijving in het Franse Keizerrijk in 1811 moesten naar Frans voorbeeld ook hier mairies of communes worden gevormd.

De commune Adorp

Bij Keizerlijk Decreet van 21 oktober 1811 kreeg een kort tevoren gevormde herindeling een wettelijke status. Hierbij werd het grondgebied van de huidige provincie Groningen opgedeeld in 60 communes, waarvan de commune Adorp er één was. Deze omvatte de kerspels Harssens, Wierum oostelijk van het Reitdiep, Adorp, Sauwerd en Wetsinge. Deze kerspels stonden voorheen vrij los van elkaar. Alleen de collatierechten (het recht om predikanten en onderwijzers te mogen benoemen), de rechtspraak en notariële taken waren op dat tijdstip gezamenlijk in handen van de Heer van de Wetsinger borg Nieuw Onsta. De laatste borgheer daar was Johannes Bebingh. Na de bestuurlijke omwenteling behielden deze borgheer en later zijn erfgenamen de collatierechten, dus het recht om predikanten te benoemen. In 1800 verkocht Bebingh de in verval verkerende borg Nieuw Onsta voor afbraak en vertrok naar elders. In 1858 boden de erfgenamen hun collatierechten voor predikantsbenoemingen te koop aan. Koper werd een groep Sauwerder boeren, die allen behoorden tot de zgn. Brandsgroep (zie *Kerk en School in Sauwerd*, uitgave Profiel Bedum 1988). Dat zou later voor de Ned. Herv. Kerk van Wetsinge-Sauwerd grote gevolgen hebben!

De begrenzing en inwonertal van de commune Adorp

De nieuwgevormde commune Adorp werd aan de noordzijde begrensd door het Wetsingermaar en de Hunzeraken, aan de westzijde het gegraven Reitdiep, plus enige hectaren grond aan de westzijde daarvan, gelegen bij de Wetsingersluis. Dat gebiedje lag binnen een oude Hunzemeander die tot over het Reitdiep reikte. Jaren later verrees op dit terrein een tweetal dienstwoningen voor de bediening van de in 1876 gebouwde sluis. Doordat deze sluis als gevolg van de aanleg van het Van Starckenborghkanaal in 1936 zijn functie verloor, werden deze woningen afgebroken; de laatste in 1947. Aan de zuidzijde bepaalden eveneens Hunzemeanders de gemeentegrens. Deze grens reikte nog tot over het nieuwe Van Starckenborghkanaal; het Kernfysisch Versnellerinstituut werd in 1965 op grondgebied van de gemeente Adorp gebouwd. Het leverde de gemeente een forse bouwleges op.

Opmerkelijk is dat niet de Wolddijk doch de Oude AE de gemeentegrens aan de oostzijde ging vormen, ondanks het feit dat het tussengelegen gebied vanouds behoorde tot Ubbega (betekent oppergouw) en op oude kaarten staat aangeduid als Sawerderwalda (is Sauwerderbos).

De nieuwgevormde gemeente besloeg 2208 ha en telde 781 inwoners. Ter vergelijking: Winsum 1419 inwoners, Groningen 27.824, Aduard 1410, Bedum 2375 en Ezinge 1257, de voormalige gemeenten Noorddijk 768 en Hoogkerk 710 inwoners. Deze laatste twee gemeenten werden in 1968 bij Groningen gevoegd. De in 1811 vastgestelde grenzen van de gemeente Adorp hebben het, afgezien van de herindeling rond Groningen per 1 januari 1969 waardoor de gemeente Adorp 355 ha met 52 inwoners aan de Stad moest afstaan, tot 1 januari 1990 uitgehouden. Een grootscheepse gemeente-

lijke herindeling in dat jaar deed het aantal Groninger gemeenten teruglopen van 52 naar 25 en betekende het definitieve einde van de in 1811 bij Keizerlijk Decreet van Napoleon gevormde gemeente Adorp.

De commune Adorp ging behoren tot het arrondissement Appingedam, een onderdeel van het departement Westereems. Dit departement omvatte Stad en Lande en het Olde Landschap (Drenthe). Niet Groningen, maar Appingedam was voor deze commune het bestuurlijke centrum.

Het eerste gemeentebestuur

Op 1 augustus 1811 vond de installatie plaats van de Municipale Raad van de commune Adorp. Behalve een maire (burgemeester) telde een commune ter grootte van Adorp één of twee twee adjunct-maires (wethouders) en nog zeven of negen raadsleden. Tot maire werd geïnstalleerd Goossen Hindriks Braker, landbouwer, Adorp no. 27 (naast Torenweg 31, afgebroken). Tot municipale raden (gemeenteraadsleden) werden de volgende personen geïnstalleerd:

- Geert Geerts Zijl, landbouwer, Adorp no. 15 (nu Hekkumerweg 9)
- Hendrik Ailkes Bos, landbouwer, Adorp no. 14 (Hekkumerweg; in 1947 afgebrand door bliksemingslag, niet herbouwd)
- Hendrik Berends Bosman, landbouwer, Harssens no. 1 (Provincialeweg 1)
- Alle Michiels van der Veen, landbouwer, Sauwerd no. 3 (Singelweg 14)
- Aries Jans Arwert, landbouwer, Sauwerd no. 44 (Stationsstraat 54)
- Jan Kornelis Brands, landbouwer, Sauwerd no. 15 (Tuinbouwstraat, boerderij afgebroken)
- Pieter Cejus Kruizinga, landbouwer, Wetsinge no. 26 (Molenstreek 1)
- Nicolaas Copius Bolt, schoolmeester, Wetsinge no. 12 (Kosterij)
- Jacob Raang Raangs, rentenier, Wetsinge no. 19 (woning aan Karspelweg, afgebroken)
- Klaas Roelfs Sikkens, landbouwer, Wierum no. 3 (Paddepoelsterweg 1)

Dit bestuurscollege werd bijgestaan door de griffier (gemeentesecretaris) Jacob Freni. De eerste twee raadsleden werden aangesteld tot adjunct-maire.

De pas gevormde gemeenteraad kreeg al direct met veel vacatures te maken. Maire G.H. Braker kwam te overlijden op 12 mei 1812. Direct daarna overleed het raadslid Aries Jans Arwert op 14 mei 1812. Maire Braker werd opgevolgd door de adjunct-maire, landbouwer Hendrik Ailkes Bos. Nog hetzelfde jaar verhuisde hij echter naar Noordbroek, waardoor de functie van maire opnieuw vacant was. In zijn plaats werd nu aangesteld adjunct-maire Geert Geerts Zijl, landbouwer op Heksum, die deze functie langdurig zou vervullen. A.J. Arwert werd opgevolgd door Pieter Jakobs de Vries en G.G. Zijl door Wijbrand Jans Koning. Alle Michiels van der Veen werd in de plaats van Geert Geerts Zijl adjunct-maire.

Tot overmaat van ramp werd griffier Jacob Freni op 17 juni 1812 wegens wanprestatie ontslagen. Deze griffier heeft zijn taak uiterst slecht waargenomen. Vanuit het bestuurscentrum Appingedam kwamen herhaaldelijk

De mairie van de commune Adorp, de zuidelijke kamer (voorgrond) van de herberg van Pieter Meinderts Bos, thans Zuiderstraat 12

aanmaningen binnen om allerlei communegegevens op te zenden, doch daaraan werd niet voldaan. Ook aan documentatie deed hij niets, met als gevolg een zeer onvolledig archief, waardoor vele waardevolle informatie over het eerste functioneren van de commune Adorp verloren is gegaan. Niets over de voorbereidingen tot het vormen van het gemeentebestuur, de installatievergadering en de samenstelling van de raad. Gelukkig kon in het Rijksarchief de samenstelling van de eerste gemeenteraad nog worden achterhaald. Freni diende wel flinke declaraties in. Overleg met het bestuurscentrum Appingedam leidde tot het advies deze slechts gedeeltelijk uit te betalen.

Van Braker staat vermeld, dat hij nooit enige duit voor zijn activiteiten als maire heeft ontvangen. Overigens was het in die tijd normaal dat bestuurders niet gehonoreerd werden; de eer verbonden aan het bekleden van het ambt moest voor hen een voldoende beloning zijn. Indirect leverde het ambt van maire vaak wel voordelen op, zij het niet in de mate als gangbaar was in de regententijd, toen de machthebbers elkaar voortdurend de bal toespeelden.

In de "correspondance du maire d'Adorp" van de nieuwe maire G.G. Zijl komt als antwoord op herhaalde aanmaningsbrieven van de prefect in Appingedam over niet ingezonden opgaven, met het verzoek deze alsnog op te zenden, de zin voor dat "tot de dood van maire G.H. Braker alles zeer slordig is behandeld en veel correspondentie verloren is gegaan, hetwelk voornamelijk aan de "slofheid" van de toenmalige griffier is toe te

schrijven”.

Vormde de falende griffier een ernstige belemmering voor informatie over het functioneren van de commune in de begintijd, daarnaast zijn diverse archiefstukken uit de beginperiode dusdanig vergeeld en door de tand des tijds aangetast, dat deze zelfs bij een uiterst voorzichtige aanraking verbrokkelen.

De ontslagen griffier Freni werd opgevolgd door Karel Willems Boorsma, hoofd der school in Adorp, als waarnemend griffier. Later nam adjunct-maire Alle Michiels van der Veen deze functie van hem over. Jurjen P. Bruins volgde Van der Veen op als adjunct-maire.

Uit alles blijkt dat het besturen van de commune Adorp maar moeizaam op gang kwam, met het grote personeelsverloop als een extra bemoeilijkende factor. Daarbij speelde ook een rol dat velen dachten dat alle bestuurlijke veranderingen toch maar tijdelijk waren. Mocht de Franse tijd weer voorbijgaan, dan zouden vele veranderingen toch weer ongedaan worden gemaakt. Zo ook bij de burgerlijke stand: alles kwam maar zeer traag op gang. In 1812 hadden velen, ondanks de verplichting daartoe, nog geen achternaam aangenomen. Anderen maakten van het verplicht kiezen van een achternaam een grapje door te kiezen voor namen als Schele, Naaktgeboren, Poepjes, enz.

Overigens werd de verfransing van Nederland sinds 1811 in hoog tempo geïntensiveerd. Alle overheidsmaatregelen werden tweetalig gepubliceerd, in het Frans en in het Nederlands. De Nederlandse vertaling was echter doorspekt met Franse woorden. In het archief bevindt zich een brief van de prefect van het departement Westereems of de griffiers der communes in voldoende mate de Franse taal beheersten. Het antwoord op deze vraag luidde voor de huidige waarnemende griffier (Karel Willems Boorsma) bevestigend.

Beeld van de samenleving in de Franse tijd

Om verder een goed beeld van de omstandigheden te krijgen waarin zich het bestuurlijke gebeuren voltrok, moeten we ons daarin eerst inleven. Dienstig zijn de volgende gegevens.

- Een flink deel van de bevolking kon lezen noch schrijven. Dat verklaart ook, dat bijna uitsluitend de meer notabele boeren, een herbergier (ook een beroep met veel aanzien; kastelein betekent kasteelheer) of een schoolmeester het gemeentebestuur vormden. Alle overheidsmaatregelen en andere publieke zaken werden daarom in de kerk afgekondigd als de meest efficiënte wijze van bekendmaking. Hiervan werd soms misbruik gemaakt doordat de mensen alleen naar de kerk kwamen om de “kerkkondiging” te horen, om vervolgens, de openbare eredienst verzuiwend, weer naar huis terug te keren.
- De maatschappij zonder elektriciteit en alles wat daarvan afhankelijk is en zonder aardolieproducten was voor verlichting afhankelijk van de zon

en de maan. Als aanvulling werden kaarsen en oliepitjes gebruikt. De koolzaadteelt diende vooral voor de voorziening aan olie voor verlichting; de productie van voedingsolie (raapolie) was bijzaak. 's Winters vonden avondactiviteiten dan ook uitsluitend bij lichte maan plaats.

- De nog uitsluitend onverharde kleiwegen waren in herfst en winter dikwijls onbegaanbaar. Men verplaatste zich hoofdzakelijk te voet; het net van meestal wel verharde kerkenpaden, veelal een paar stenen breed, vormde daarvoor een onmisbare schakel. Daarnaast waren als vervoermiddel het paard, de koets of het rijtuig en soms de trekschuit belangrijk. De Winsumer-"straat"weg (toen nog zeer bochtig) kreeg pas in 1842 zijn eerste verharding. Daarvoor was deze weg vaak bijna onbegaanbaar. Maar ook daarna bleef deze weg nog vele jaren berucht. De overgrootmoeder van schrijver dezes, Frouwke Roelfs Sikkens (1823-1919), geboren op de boerderij "Schelligheheert" in Wetsinge, waar zij ook naar school ging (de kosterij was toen de school plus schoolmeesterswoning), werd volgens mondelinge overlevering om de school te bereiken dikwijls vergezeld door een gelaarsde knecht van de boerderij, om haar over de Provincialeweg te dragen. Daarna kon zij haar pad naar school vervolgen.
- De Meedens vormden 's winters vaak één grote watervlakte. Toen Frouwke Roelfs Sikkens verkering kreeg met de jongeman Pieter Jakobs Bakker (1817-1903) uit Westerdijkshorn, zag zij vanaf de boerderijwierde haar geliefde al van grote afstand aan komen roeien. De blijde ontmoeting daarna laat zich raden. Alleen over de Oude AE-dijk moest hij de boot heentrekken; andere obstakels waren er nog niet. Malaria kwam toen nog volop voor. Pas met het gereedkomen van het gemaal Electra in 1920 kwam een definitief einde aan deze gevreesde ziekte.
- Het gegraven Reitdiep was nog steeds een getijderivier. Eb en vloed, die vroeger stevig meewerkten aan de verlanding van de oude Hunzelopen, hadden tussen de winterdijken tot 1876 vrij spel. Deze dijken hadden nog een volledige waterkerende functie. In dat jaar werd de Hunzemonnd bij Zoutkamp afgesloten door een sluizencomplex en kwam ook de Wetsingersluis gereed. Bij Wierum kon men per pont (scholle) het Reitdiep oversteken. Pas in 1854 kwam de Wierumerschouwster brug gereed. De veerpont verhuisde toen naar Garnwerd om dat dorp uit zijn isolement te verlossen. De Garnwerder brug stamt pas uit 1933.
- De post kwam per trekschuit aan in Obergum. Van daaruit moesten lopers de post verder bezorgen. Zij ontvingen voor bezorging van de Wetsinger post twee stuiver, maar van november tot maart 4 duit (een halve stuiver) extra. Wetsingermeeden, Sauwerd en Wetsingerzyl twee stuiver vier duit, Sauwerdermeeden en Hekkum vier stuiver, Adorp vijf en Harsens en Wierum zes stuiver.
- De boeren hadden het relatief goed; vooral in de akkerbouw was er hoogconjunctuur. Zeer lonend was de paardenfokkerij, die naar het leger een grote afzet vond. Daarom ook veel hooibouw en haverteelt.

Hoofdstuk 3

NEDERLAND DOOR FRANKRIJK INGELIJFD

Inleiding

Om een goed beeld te krijgen van de situatie in de nieuwgevormde gemeente Adorp eerst even de geschiedschrijving in ruimer verband. De Corsicaanse revolutiegeneraal Napoleon Bonaparte bleek een politicus en strateeg van groot formaat. Hij was een zeer sterke persoonlijkheid, die de mensen om zich heen wist te imponeren, bijna te hypnotiseren. In hoge mate beschikte hij over een combinatie van de eigenschappen emotionaliteit, bezonnenheid en dadendrang. De wijze waarop hij na de chaotische toestanden tijdens en na de Franse Revolutie weer orde op zaken wist te stellen dwong in geheel Europa respect af. Het Franse antwoord op de algemeen levende onvrede, zoals die in ons land, maar ook in vele andere Europese landen leefde, riep bewondering op voor Napoleon en instemming voor wat in Frankrijk was gebeurd.

Napoleon op weg naar een Wereldrijk

Evenals in ons land met zijn tegenstelling tussen patriotten en prinsgezinden, ontstonden ook elders sterke pro-Franse stromingen. Dat gaf Napoleon de gelegenheid zijn Keizerrijk met relatief weinig tegenstand sterk uit te breiden. Op de weg naar zijn ideaal om wereldheerser te worden maakte hij snel grote vorderingen. Hij werd vaak vergeleken met de Romeinse keizer Julius Caesar, op wie de spreuk "veni vidi vici" (hij kwam, zag en overwon) van toepassing was. De parallel met de 20ste-eeuwse Adolf Hitler is op vele punten groot. Achtereenvolgens werden de Nederlanden, grote delen van Italië en Duitsland door Frankrijk ingelijfd, terwijl Spanje, delen van Italië en Polen tot Franse vazalstaten werden gedegradeerd. Ook het toenmalige grote Keizerrijk Oostenrijk en het Koninkrijk Pruisen wist hij aan zich te binden. Verder kwam Noord-Afrika tot en met Egypte binnen zijn machtsinval.

Alleen het gehate Engeland wilde maar niet voor hem buigen. Vooral na de vernietiging van de Franse vloot in de slag bij Trafalgar in 1805 was dat land voor hem onoverwinnelijk geworden. Met de invoering van het Continentale Stelsel moest dat land nu op de knieën worden gedwongen. "Leve de Keizer, dood aan de Engelsen" werd een veelgehoorde kreet uit pro-Franse monden.

De tocht naar Rusland

Ook de Russische tsaar Alexander wilde niet naar Napoleons pijpen dansen. Rusland wenste niet mee te werken aan het Continentale Stelsel, waardoor dit een belangrijk deel van zijn uitwerking verloor. Dat werd voor Napoleon aanleiding een veldtocht naar Rusland te ondernemen om daar

*Keizer Napoleon
1769-1821*

de situatie naar zijn hand te zetten. Voorzomer 1812 stuurde Napoleon een leger van 600.000 manschappen, waarvan 15.000 Nederlanders, naar Rusland op weg naar Moskou.

De tocht begon zeer voorspoedig. In een paar achtereenvolgende veldslagen werden de Russen weliswaar verslagen, maar toch zonder het leger te kunnen vernietigen. Vooral het gebrek aan cavalerie speelde Napoleon parten: de bereden Kozakken waren veel flexibeler dan de logge Franse Armée.

Half september bereikte het Franse leger Moskou. Napoleon was nu op de top van zijn macht. Maar wat hij hoopte bleef uit: de Russen capituleerden niet. Napoleon dacht in Moskou te kunnen overwinteren, maar dat pakte anders uit. De Moskovieten vluchtten de stad uit en staken de bijna geheel uit houten huizen bestaande stad in brand, waardoor van de stad vrijwel niets overbleef. Van overwinteren in Moskou kon geen sprake meer zijn. Bovendien verliep de ravitaillering van de troepenmacht door de lange en voortdurend bedreigde aanvoerlijnen steeds moeizamer. Het Franse leger werd gedwongen tot de terugtocht te besluiten. Tot overmaat van ramp voor de Franse troepen viel de Russische winter abnormaal vroeg in. Het

begon voor het geweldige Franse leger op de eindeloze Russische sneeuwvlakten een groot drama te worden, met als dieptepunt de slag aan de Beresina. Later hierover verder.

Oorlogsmaatregelen

Al snel werd duidelijk dat op kosten van ons land het Franse bezettingsleger onderhouden moest worden en van voedsel voorzien. Vanuit het arrondissement Appingedam kwamen voor het gemeentebestuur veel consignes binnen rondom de voedselvoorziening. Opgaven moesten worden verstrekt aan de prefect van het departement Westereems hoeveel haver, weite, garst en rogge er was verbouwd en hoeveel broodkoren er was gemalen en hoeveel er nog over was.

Vleesleveranties aan binnen het departement Westereems gelegeerde militairen konden voor betaling worden aangemeld. Na augustus 1811 werden de prijzen niet meer in florijnen, schellingen, stuivers en duiten aangegeven, doch in Franse munt: francs en centimes. Ossenvlees kostte 20,5, schapenvlees 14,5 centimes per pond. Even later kwam het bericht binnen dat aan de Franse troepen geen schapenvlees meer kon worden geleverd, alleen maar ossen- en koeivlees. Wel werd voortdurend informatie gevraagd over de schapenhouderij en de wolopbrengsten.

Al spoedig werd de suikervoorziening precair. Door het Continentale Stelsel was het vasteland afgesneden van de aanvoer van tropisch rietsuiker. Daarom werd de teelt van suikerbieten, in de 18de eeuw door veredeling van de voederbiet als landbouwgewas ontwikkeld, waaruit in 1799 voor het eerst fabrieksmatig suiker werd geproduceerd, sterk gestimuleerd. Aan de maire werd in 1811 opgave gevraagd omtrent areaal en opbrengsten van de suikerbieten. Het antwoord was zeer negatief: slechts een halve ha was met suikerbieten beteeld geweest, waarvan de opbrengst slechts 2890 kg had bedragen. Er was óf geen zaad beschikbaar geweest, óf het zaad was niet opgekomen. De grond in de commune Adorp was voor deze teelt veel te zwaar bevonden.

Voorts werden de maires gemaand om de commandanten van de brigades gendarmes nauwgezet te verwittigen over gebeurtenissen binnen de commune.

Invoering dienstplicht

Op 25 augustus 1811 kwam er een oproep om vrijwillig in Franse krijgsdienst te treden voor opname in de keizerlijke garde; men moest daarvoor minimaal 18 jaar oud zijn en 5 voet en 4 duim lang (1,73 m). Napoleon eiste 3000 Nederlandse militairen; aanvankelijk nog op basis van vrijwilligheid. Maar al spoedig werden de aantallen fors opgevoerd, weliswaar met lagere keuringseisen. Daarmee werd geleidelijk de dienstplicht ingevoerd. Op basis van loting werden de dienstplichtigen uit de leeftijdscategorieën aangewezen. Maar het werd voor een ingelote mogelijk gemaakt om voor veel geld

een vervanger te huren, een remplaçant (Gronings: rampelzant). Het was daardoor veelal de onderkant van de samenleving die het leger ging bevolken.

Daarnaast moest het Nederlandse volk wennen aan de censuur op alle drukwerk. Toch schikte men zich gelaten in de nieuwe toestand.

De maire kreeg een verzoek om een lijst van namen aan te leggen van mensen aan wie de Keizer vertrouwen kon schenken voor militaire, administratieve of gerechtelijke functies. Een dergelijke interessante lijst kwam in het gemeentearchief helaas niet voor.

Ook volgden instructies voor de burgerlijke stand om de bevolkingsregisters beter dan voorheen nauwgezet bij te houden, zulks ook in verband met de dienstplicht.

Voorts werden aanwijzingen uitgevaardigd voor de viering van de verjaardag van Z.M. de Keizer op 15 augustus, samenvallend met de RK-feestdag Maria Hemelvaart. De kerken werd bevolen om tussen 10 en 11 uur voor de Keizer een extra Te Deum op te dragen. Ieder kerkgenootschap mocht dat doen op de haar geëigende manier. Voor de stad Groningen werden daarnaast aanwijzingen gegeven voor klokgelui, carillonmuziek, vlagvertoon en illuminaties; daarbuiten voorzover de omstandigheden dat mogelijk maakten. Tijdens de kerkelijke viering dienden winkels en herbergen gesloten te zijn.

Napoleon op bezoek in Nederland

In de herfst van 1811 maakte Napoleon een reis naar Nederland om, vergezeld van zijn gemalin Marie Louise, kennis te maken met "dat aanslibsel van de Franse rivieren".

Het werd voor de Keizer een ware triomftocht; hij werd bijna als een halfgod vereerd. Overal zag men erebogen met de hoogste lofspreuken; tijdens zijn rondwandelingen door de steden kuste men soms zijn jaspenden en weinigen bleven thuis als Napoleon ergens zijn intocht deed. In Amsterdam werd het Damplein omgedoopt tot Place Napoléon.

De Keizer werkte hard tijdens zijn reis door de Nederlanden; het was voor hem geen plezierreis maar wel degelijk een studiereis. Gedurende de korte tijd dat hij ergens verbleef gaf hij vele goede bevelen en vaardigde hij nieuwe wetten uit voor kerk en school, voor de visserij en de tolleren, voor gevangenen en bedelaarsgestichten, voor wegaanleg en belastingen. Grote delen van ons land, vooral in Holland, waren zeer Fransgezind geworden; niet alleen de patriotten maar ook vele vroegere prinsgezinden die de voordelen van het nieuwe bewind ten opzichte van de vroegere regententijd op gebied van rechtspraak, belastingen, de gelijkstelling voor de wet van edelman en arbeider, wel terdege zagen.

De volksdichter Willem Bilderdijk (1756-1831) wist met alle winden mee te waaien: oorspronkelijk prinsgezind, werd hij een vurig vereerder van Napoleon. Maar na het keren van het tij ontpopte hij zich tot een lof-

dichter op het herrezen Nederland onder het Huis van Oranje.

Napoleon bezoekt ook de commune Adorp

Op 6 september 1811 kwam bij de maire het bericht binnen dat Napoleon als vervolg op zijn reis door de Nederlanden voornemens was ook een bezoek aan het departement Westereems te brengen. Na een bezoek aan Groningen wilde de Keizer via Noord-Groningen naar de vesting Delfzijl reizen om daar de Franse troepenmacht te inspecteren. Op deze tocht zou de Keizer ook door de commune Adorp reizen. Het gemeentebestuur ontving instructies hoe hierbij te handelen. Het tijdstip van bezoek stond nog niet vast; verwacht werd dat de Keizer ongeveer half oktober 1811 ons gebied zou kunnen bereiken. Met name moest worden gelet op de toestand van de wegen: de sporen moesten worden gedicht, het regenwater goed afgeleid, de kleiweg diende goed te worden geëgd. Te krappe bochten moesten eventueel worden bijgewerkt en indien nodig sloten gedempt om de keizerlijke passage te bevorderen. De toslagbomen moesten geopend blijven en tol mocht niet worden geheven. Dit alles opdat de met acht paarden bespannen keizerlijke karos met verder gevolg in volle galop zou kunnen passeren.

Het gemeentebestuur gaf daarop opdracht aan het Wetsinger Zijlvest de hiervoor benodigde maatregelen te treffen.

Tijdens de passage van de Keizer moesten de kerkklokken worden geluid, terwijl de Franse vlag van de torens diende te wapperen. De geestelijkheid werd opgedragen om zich tijdens de keizerlijke passage in pontificaal gewaad bij de ingang van de kerk of op een andere daarvoor geëigende plaats op te stellen. Voor Adorp was dat aan het begin van de huidige Torrenweg, in Groot Wetsinge aan de voet van de wierde (de weg liep daar toen nog dichter langs de wierde dan thans; de dominee van Sauwerd en Wetsinge woonde in de Groot Wetsinger pastorie). De bevolking werd verzocht zich langs de route op te stellen om tijdens de passage "met luide toejuichingen de gevoelens van aanhankelijkheid en verknochtheid aan Zijne Keizerlijke Hoogheid te tonen".

Op 29 september werd van de maire opgave verwacht, welke maatregelen voor de komst van Z.M. de Keizer reeds waren getroffen en bericht te doen over de voortgang in de voorbereidingen. Daarna volgde op 22 oktober het bericht dat Zijne Majesteit nu wel zeer binnenkort kon worden verwacht, waarom de voorbereidingen geïntensiveerd dienden te worden. Opgeroepen werd om erebogen met lofspreuken op te richten en de huizen te versieren en te vlaggen, uit eerbied voor Zijne Majesteit de Keizer.

De maire met zijn adjuncten werd opgedragen Zijne Keizerlijke Hoogheid op te wachten aan de communegrenzen.

Maar helaas... De militaire en politieke ontwikkelingen riepen Napoleon na een bezoek aan Zwolle voortijdig terug naar Parijs. Hij zag zich gedwongen af te zien van zijn voorgenomen bezoek aan het departement Westereems. Alle voorbereidingen voor het bezoek bleken derhalve voor

niets te zijn geweest.

Toch kregen de kerken via de maire het verzoek om op zondag 11 oktober een Te Deum te celebreren wegens de grote overwinningen, door Z.M. de Keizer in Rusland bevochten! Weer mochten de kerkgenootschappen dat doen op de hun geëigende wijze. Na de slag aan de Beresina kwamen zulke verzoeken niet meer voor.

Op de eerste zondag in december dienden de kerken ter gelegenheid van de verjaardag van de kroning van Z.M. de Keizer om half tien in een gezongen Te Deum de heuglijke gebeurtenissen ten Hemel op te zenden en des Allerhoogsten zegeningen af te smeken; dit onder het luiden van de klokken en met gepast vlagvertoon. De kerken werden in het politieke krachtenspel dus bepaald niet ongemoeid gelaten.

De scheiding van Kerk en Staat, onder Franse invloed doorgevoerd, bleek ten aanzien van de Napoleontische krijgsverrichtingen niet te gelden.

Hoofdstuk 4

DE OORLOGSOMSTANDIGHEDEN WORDEN STEEDS MEER VOELBAAR

Napoleon in Rusland

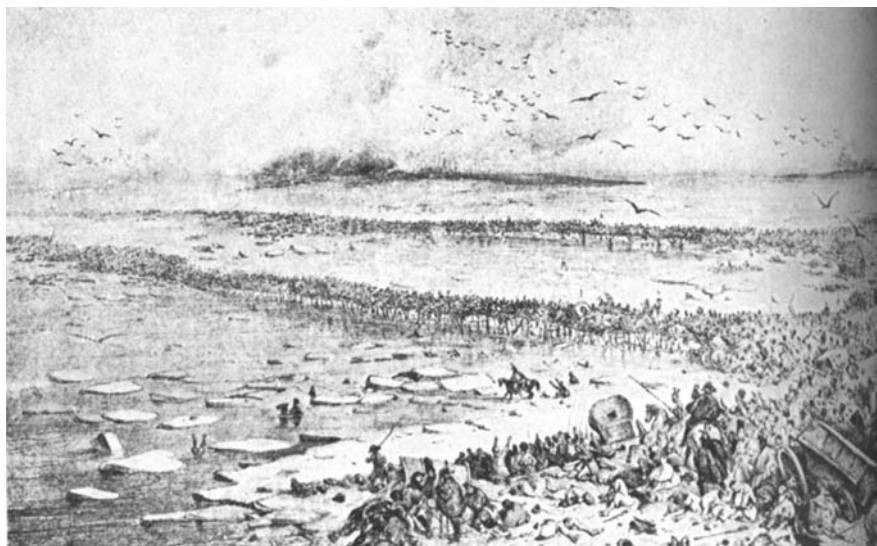
In het vorige hoofdstuk werd de opkomst van het enorme Rijk van Napoleon beschreven. Het bracht hem tot in Moskou, maar de Russen pasten de tactiek van de verschroeide aarde toe. De zeer overwegend uit houten huizen bestaande stad brandde vrijwel geheel af. Maar tot een vredesakkoord wist Napoleon zijn tegenstander tsaar Alexander I niet te dwingen. De enorme uit 600.000 manschappen bestaande Franse Grande Armée, waaronder 15.000 Nederlanders, geraakte in grote moeilijkheden. Er was geen kijk meer op Napoleons voornemens het leger in Moskou te laten overwinteren. Op de uitgestrekte Russische sneeuwvlakten, onophoudelijk aangevallen door kleine eenheden bereden kozakken, geraakte het leger in een crisissituatie, waardoor het tot de terugtocht werd gedwongen. Maar dat werd een vreselijke lijdensweg. Nog verergerd door de bijzonder vroeg ingevallen strenge winter en onophoudelijke aanvallen van de kozakken op de aanvoerlijnen, ontstonden grote verliezen aan manschappen, paarden en materiaal. Daarnaast kreeg de Armée te kampen met een ernstig gebrek aan voedsel en munitie. Het gevolg was een grote demoralisatie van de Franse troepen. Het drama kwam tot een hoogtepunt tijdens de passage van de rivier de Beresina. De rivier dreef vol ijsschotsen maar was nog niet toegevroren. Met de grootste moeite slaagden Franse pontonniers erin twee bruggen over de rivier te slaan. Het was een enorme prestatie dat zij, ondanks de zware ijsgang, er toch in slaagden om uit meegevoerde onderdelen deze pontons in elkaar te zetten. Maar de ene brug zakte door overbelasting in, terwijl voor de andere het gedrang zo groot werd, dat de soldaten bij honderden tegelijk de rivier in werden gedrukt. Dit alles ging gepaard met voortdurende aanvallen van de kozakken. Het werd voor de Fransen een vreselijk drama, één en al ontredde en paniek en met gigantische verliezen. Het resultaat was dat slechts 50.000 ontwapende soldaten, waaronder 250 Nederlanders, in de loop van de tijd te voet als landlopers uit Rusland terugkeerden. De rest was of gesneuveld of door ontbering omgekomen.

Toch was het mislukte Russische avontuur voor Frankrijk nog niet dodelijk. Maar ook intern raakte het rijk verzwakt. Door opstandige bewegingen in Pruisen en Oostenrijk dreigde het Rijk uiteen te vallen. Het leidde uiteindelijk in 1813 tot de volkerenslag bij Leipzig, waarover meer in een volgend hoofdstuk.

Ontwakende anti-Franse gevoelens

Er volgde voor onze contreien een verwarde tijd. Naarmate de Franse aanwezigheid voelbaarder werd namen ook de anti-Franse gevoelens en de weerstand tegen de Franse maatregelen toe.

In het gemeentearchief zijn echter geen sporen van anti-Franse uitingen

De overtocht over de Beresina

te ontdekken; de overheidsmaatregelen werden loyaal en vooral na de komst van maire Geert Geerts Zijl en de vervanging van griffier Freni door Alle Michiels van der Veen, nauwgezet en met inzet uitgevoerd. Toch stak een anti-Franse stemming meer en meer de kop op. Maar daaraan uiting geven werd steeds meer een riskante bezigheid. Bekend geworden is het verhaal van de Haagse viskoopman, die in zijn marktkraam met veel publiek er omheen een haring vilde. "Had ik Nappie maar onder mijn mes", riep hij uit. Hij kreeg wat voorzichtige lachers op zijn hand, maar de ook hier aanwezige politespionnen arresteerden hem. Hij moest zijn uitroep met de dood bekopen.

Toenemende oorlogsinvloed

De maires kregen bericht dat Engelse militairen verspreid op de kust waren geland om te infiltreren in de samenleving. De bevolking werd gewaarschuwd, op straffe van langdurige vrijheidsberoving of zelfs de dood, om zich niet in te laten met buitenlanders, landlopers, deserteurs of ander ongeregeld volk, dat steeds vaker werd aangetroffen.

De smokkelhandel, vooral door vissers op zee bedreven met Engelse schepen, was een uitermate lucratieve bezigheid. Vooral de vaarroute naar het vestingeiland Helgoland, toen een Engels bastion, was een geliefde en

succesvolle smokkelroute. Maar met in het Frans en Nederlands gestelde proclamaties werd de bevolking duidelijk gemaakt, dat het handel drijven met vijandelijke schepen met de dood zou worden bestraft. Ook op ieder ander contact met het eiland Helgoland stond de doodstraf.

Twee compagnies kustbewakingstroepen, uit 238 manschappen bestaande, moesten voltallig blijven of worden uitgebreid naarmate de nood dat vereiste. Daarvoor verlangde de prefect van het departement Westereems een lijst met namen van manschappen van 25 tot 45 jaar, niet kleiner dan 5 voet (Franse maat) of 3 voet 3 duim (Rijnlandse maat), zonder lichaamsgebreken en van onberispelijk gedrag, die in aanmerking kwamen voor aanvulling. Voor dit doel werden door de mairie aangemeld Pieter Eisses Bus, Klaas Sijmens Hoving, Allert Jans Smit, Fokke Pieters Kruizinga en Reinder Jans Brands.

Ook kreeg het departement Westereems opdracht om 289 schippers en eenzelfde aantal reserveschippers te leveren. Schippers die al in actieve dienst waren konden daarop in mindering worden gebracht. De mairie Adorp diende daarvoor in aanmerking komende schippers aan te melden. Vrijwilligers in de leeftijd van 15 tot 18 jaar werden gevraagd om opgenomen te worden in het regiment pupillen van de Keizerlijke Garde, een elite-keurcorps van Napoleon. De 15-jarigen moesten minimaal 1,645 m groot zijn, opklimmend tot 1,678 m voor 18-jarigen. Via de Commissaris van Oorlog in Groningen zouden daarvoor goedgekeurde jeugdigen worden overgebracht naar Versailles om daar verder opgeleid te worden. Van belangstelling hiervoor geeft het gemeentearchief geen blijk.

Landbouw- en andere maatregelen

De mairie Adorp werd verplicht voor het jaar 1812 de teelt van minimaal 4,5 ha suikerbieten onder te brengen bij de landbouwers. Ook werd de mairie gemaand de te onvolledige oogstmelding te verbeteren, opnieuw op te zenden naar de prefect in Appingedam.

De landbouwer Jacob Willems Schuiringa van Hekkom werd gesommeerd zich in Appingedam te verantwoorden omdat hij verzuimd had opgave van de graanoogst te doen. Ter plaatse uitte hij "weinig beduidende verschoningen". Na ernstig te zijn berispt werd hem aangezegd in het vervolg een gelijklopende opgave te doen aan de prefect van het departement Westereems en aan de mairie van de commune Adorp, om niet opnieuw grond voor klachten te geven.

Een aan de mairie gevraagde opgave van vondelingen, verlaten kinderen en onverzorgde wezen leverde drie aanmeldingen op.

Om al te veel geloof met poststukken naar en van Appingedam te voorkomen kreeg de mairie opdracht poststukken per juli 1812 in Groningen af te geven, vanwaar het centraal zou worden meegenomen naar Appingedam.

Was de communebegroting van Adorp in 1811 nog uitgedrukt in florijnen, stuivers en duiten, in 1812 diende dat te gebeuren in francs en centi-

mes. Van het departement Westereems kwam tevens de instructie dat alle mededelingen, ook die voor lokaal gebruik, tweetalig dienden te worden uitgebracht.

Op zondag 4 juli werden tijdens de “kerkkondiging” nalatigen voor de koepokinenting gemaand zich alsnog te melden. Voorts een bericht over een aan hondsdolheid lijdende hond, die vele andere dieren, maar ook mensen had gebeten. Alle honden moesten worden vastgehouden; aangetroffen loslopende honden zouden onmiddellijk worden doodgeschoten en de eigenaren beboet.

Vakmensen en materiaal voor oorlogsdoeleinden benodigd

De maire werd gevraagd opgave te doen van in de commune aanwezige timmerlieden, metselaars, het aantal boerenwagens en kruikarren om eventueel in te kunnen zetten bij de verdediging.

De genie eiste van de commune de aanwijzing van een wagen met twee paarden en twee voerlieden, om zich te melden in Delfzijl. Voor 61 arbeiders, benodigd in Den Helder, moest Adorp er één leveren. Even later was er een oproep om timmerlieden en metselaars voor werk in Delfzijl. In Groningen moest een paard met voerman worden afgeleverd.

Even later was er opnieuw een oproep om twee 5 tot 10-jarige paarden in Groningen af te leveren bij “De Groene Weide”, even buiten de Ebbingepoort. Verrekening ter plaatse was mogelijk via in de Franse taal gestelde nota’s.

De commandant van de vesting Delfzijl kwam met een oproep voor kanonniers-kustbewaarders.

Dergelijke oproepen werden steeds frequenter en steeds dringender.

De dienstplicht

De dienstplicht kreeg steeds meer zijn vaste vorm: februari 1812 moesten alle in 1791 mannelijke geboren en zich aanmelden als conscrits (lotelingen). Was men op een op 14 maart in Appingedam gehouden militaire keuring goedgekeurd en daarna ingeloot, dan moest men òf opkomen in militaire dienst òf zorgen voor een remplaçant (ingehuurde vervanger). Op 23 april vond de keuring van de remplaçanten plaats. Tot 27 april was remplacering mogelijk, daarna niet meer. Al deze mededelingen werden naast de tweetalige proclamatie, aangeplakt aan het gemeentehuis, ook ‘s zondags tijdens de “kerkkondiging” gedaan. Het was dus kort dag voor de ingelote conscrit, wiens remplaçant werd afgekeurd, om nog tijdig een andere vervanger te vinden.

Ernstig werd gewaarschuwd tegen desertie of afwezigheid bij vertrek van tot de actieve dienst opgeroepen. De maires werd opgedragen om deze “laaghartige onrechtvaardigheid” met alle middelen te onderdrukken en daar streng tegen op te treden. (Het woord onderduiken was in die tijd nog niet gangbaar.)

De veldwachters werd 25 franc beloning in het vooruitzicht gesteld bij

arrestatie van een weerspannige of niet opgekomen dienstplichtige. Op 20 januari droeg de prefect van Appingedam de maire op om opgave te doen van alle 20- tot 60-jarige mannen binnen de commune, voor de vorming van een bataljon gewapende burgerwacht. Een vrijstellingsregeling hiervoor zou later bekend worden gemaakt.

Het tijdperk van de romantiek

Als afsluiting van dit hoofdstuk een gedicht van de Duitse (Joodse) dichter Heinrich Heine, ook de dichter van het bekende Loreley-lied, over de Franse nederlaag in Rusland. We hebben hier te maken met het hoogtepunt van het romantische tijdperk in de kunstuitingen. Het gedicht is als lied getoonzet door Robert Schumann. Het laatste couplet kreeg de melodie van de Marseillaise (het Franse volkslied). Gezongen door de Duitse bariton Dietrich Fischer Dieskau levert dit een klasse-CD.

Die beiden Grenadiere

Nach Frankreich zogen zwei Grenadier'
die waren in Ruszland gefangen.
Und als sie kamen ins deutsche Quartier,
sie lieszen die Köpfe hangen.
Da hörten sie beide die traurige Mär:
dasz Frankreich verloren gegangen,
besiegt und zerschlagen das tapfere Heer,
und der Kaiser, der Kaiser gefangen.

Da weinten zusammen die Grenadier'
wohl ob der kläglichen Kunde.
Der eine sprach: "Wie weh wird mir,
wie brennt meine alte Wunde!".
Der andere sprach: "Das Lied ist aus,
auch ich möcht mit dir sterben,
doch hab' ich Weib und Kind zu Haus,
die ohne mich verderben."

Was schert mich Weib, was schert mich Kind!
Ich trage weit besseres Verlangen;
lasz sie betteln gehen, wenn sie hungrig sind,
mein Kaiser, mein Kaiser gefangen!

Gewähr mir, Bruder eine Bitt':
wenn ich jetzt sterben werde,
so nimm meine Leiche nach Frankreich mit,
und begrab mich in Frankreichs Erde.
Das Ehrenkreuz am roten Band
sollst du aufs Herz mir legen;
die Flinte gib mir in die Hand,
und gürt mir um den Degen.

So will ich liegen ond horchen still,
wie eine Schildwach, im Grabe,
bis einst ich höre Kanonengebrüll
und wiehernder Rosse Getrabe.
Dann reitet mein Kaiser wohl über mein Grab,
viel Schwerter klirren und blitzen;
dann steig ich gewaffnet hervor aus dem Grab,
den Kaiser, den Kaiser zu schützen!"

Vrije vertaling:

De beide grenadiers (keursoldaten der infanterie)

Twee in Rusland gevangen genomen grenadiers
waren (weer vrijgelaten) op weg terug naar Frankrijk. Maar toen zij het duitstalige gebied be-
reikten,
vervielen zij in grote droefenis.
Want daar vernamen ze de treurige mare,
dat Frankrijk de oorlog had verloren,
het grote, dappere Franse leger was verslagen
en keizer Napoleon gevangen genomen.

Door deze treurige tijding
barstten de beide grenadiers in tranen uit.
De ene sprak: "Wat voel ik mij naar,
wat brandt mijn oude wonde!" (soldatentaal)
De andere sprak: "Ook mijn lied is uit,
ik zou wel met jou willen sterven,
maar ik heb nog vrouw en kinderen thuis,
die zonder mij zullen verkommeren.

Wat kunnen mij vrouw en kinderen schelen,
ik koester veel verhevener gevoelens;
laat zij gaan bedelen als ze honger hebben,
maar (veel erger): mijn keizer gevangen genomen!

Makker, willig mij mijn bede in:
als ik nu zal gaan sterven,
neem dan mijn lichaam mee naar Frankrijk
en begraaf mij in Franse grond.
Leg het erekruis met de rode band
dan op mijn hart en
leg mijn geweer mij in de hand
en gord mij mijn degen om.

Zo zal ik daar dan stil als een schildwacht
in mijn graf liggen te luisteren,
..... tot opeens ik kanongebulder hoor
en hinnikende paarden in galop.
Dan rijdt mijn keizer over mijn graf;
veel zwaarden rinkelen en flikkeren!
Dan sta ik gewapend weer op uit mijn graf
om mijn keizer, mijn keizer te beschermen.

Hoofdstuk 5

HET DEPARTEMENT WESTEREEMS WORDT OORLOGSGEBIED

Het mislukte Rusland-avontuur

In het vorige hoofdstuk is het mislukte Rusland-avontuur van Napoleon beschreven, waarbij het Franse leger vooral bij de slag aan de Beresina enorme verliezen werden toegebracht. Van het 600.000 man tellende leger, waarvan 15.000 Nederlanders, dat met veel materiaal en paarden Rusland binnentrok, keerden slechts 50.000 ontwapende haveloze landlopers uit Rusland terug. Daaronder bevonden zich slechts 250 Nederlanders: nog geen 2% van de Nederlandse troepen overleefde het riskante avontuur. De rest was sneuvelde of door ontbering omgekomen. Hoewel ernstig verzwakt, bleek het Rusland-avontuur voor Frankrijk toch nog niet dodelijk.

Toen Napoleon, op dat moment op werkbezoek in Zwolle, alarmerende berichten bereikten over het grote gevaar waarin de Franse Armée in Rusland verkeerde, besloot hij snel zijn bezoek aan Nederland af te breken en spoorwegs naar Parijs terug te keren om zijn wankelend keizerrijk te redden.

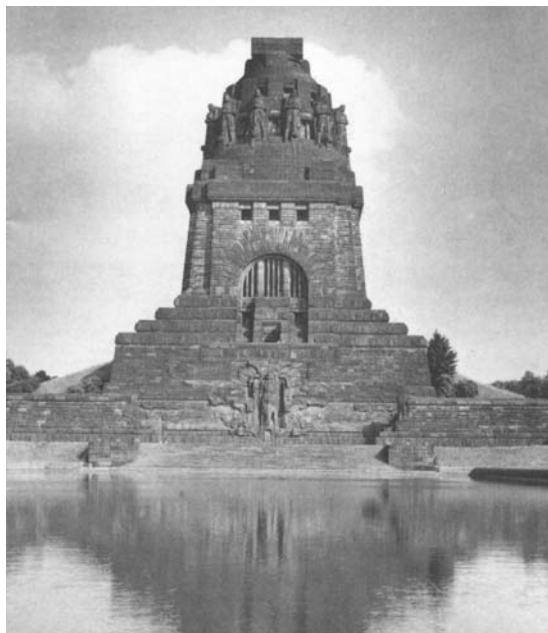
Zijn voorgenomen reis naar het departement Westereems moest er daarom bij inschieten. Hoe sneu ook voor de inwoners van de commune Adorp, die zich op dit bezoek zo druk aan het voorbereiden waren. (Of toch niet zo druk; was het slechts de druk van bovenaf om Napoleon hulde te brengen?)

Napoleon vreesde de schok van de grote nederlaag, die vooral in de vassalstaten ernstige gevolgen kon hebben.

De volkerenslag bij Leipzig

Deze vrees van Napoleon werd geheel bewaarheid. Toen de Kozakken in de achtervolging van de wegvlochtende Franse troepen de Pruisische grenzen passeerden, brak in Pruisen in februari 1813 opstand tegen de Franse overheersing uit en verenigden Pruisische troepen onder generaal Blücher zich met de Kozakken in de strijd tegen Napoleon. Maar Napoleon zag kans met grote snelheid een nieuw leger op de been te brengen. "Bonaparte heeft maar met zijn voet te stampen en geheel Frankrijk springt weer in het gelid!" klonk het in Parijs. Weer moesten ook duizenden Nederlandse jongeren het leger in. Nu ook de zoons van rijkere families, die eerder de dienstplicht door een remplaçant voor zich lieten vervullen. Zij werden weliswaar ingedeeld in de eregarden van de keizer, maar daardoor waren ze eigenlijk alleen maar gijzelaars in handen van de keizer, die ook een opstand in Holland vreesde.

Napoleon slaagde erin om met zijn nieuwe leger in twee veldslagen overwinningen op de opstandige Pruisen en de Kozakken te behalen. Het gevolg was dat op 20 juni de kerken weer de opdracht kregen in de zondagse eredienst een Te Deum op te dragen uit dankbaarheid wegens de grote overwinningen, door Z.M. de Keizer op 20 en 21 mei bij Bautzen bevochten.

Monument van de "slag der Volkeren" bij Leipzig

Voor Napoleon gebeurde nu echter het onverwachte. Napoleon had zijn eerste vrouw Joséphine in de steek gelaten om vervolgens om politiek-strategische redenen te huwen met de Oostenrijkse prinses Marie Louise uit het Habsburgse Huis. Dit bond het toen machtige Oostenrijk aan hem. Maar Oostenrijk kreeg al spoedig genoeg van de Napoleontische avonturen. Het land sloot een verbond met de Russen en de Pruisen om de macht van Frankrijk te breken. De gezamenlijke legers van de opstandige landen rukten nu op, richting Frankrijk.

Napoleon trok met zijn leger de opstandige legers tegemoet. Op 16 oktober 1813 brak een enorme veldslag bij Leipzig los, de "Slag der Volkeren". Na een bijzonder felle strijd met bijna 100.000 doden zag Napoleon het hopeloze van zijn strijd in en beval hij tot de terugtocht. Met de restanten van zijn leger wist Napoleon zich nog een terugtocht te banen naar de Rijn.

Het begon toen in alle door Napoleon onderworpen landen opstandig te worden. Ook in Nederland stak de anti-Franse stemming flink de kop op. De kreet: "Weg met de Fransoos" begon steeds algemener te klinken. Maar tot een algemene opstand kwam het toch nog niet. Wel werden de armoede

en ellende en ook de honger in ons land groot, zodat de roep om bevrijding steeds meer werd gehoord. Ondergronds begon het "Oranje boven" steeds krachtiger te klinken.

Na Leipzig en de terugtocht van de Franse troepen rukte vanuit het Oosten een Pruisisch-Russische legermacht naar ons gebied op, die eind 1813 ons departement Westereems naderde.

Communieuws uit de Franse tijd

De schoolmeesters in de commune Adorp waren Jakob Scholma in Wierum, Karel Willems Boorsma in Adorp, Abel Buttema in Sauwerd en Nicolaas Copius Bolt, schoolmeester en landbouwer te Wetsinge (de kosterij).

Uit een bericht uit 1812 leek alles pais en vree in de commune. G.H. Braker, toen nog maire, kon, kort voor zijn dood, de prefect van het departement Westereems M. Salverda berichten dat er een zeer vreedzame geest heerste, dat er geen "vagebonden, tegenstrevers, bedelaars of deserteurs" in de commune werden aangetroffen. Ook waren er volgens een opgave geen krankzinnigen, blinden of doven. (Het lijkt allemaal onwaarschijnlijk). Een gevraagde opgave van het aantal mensen dat door "de kinderziekte" (kinderverlamming) was misvormd of ander ongemak had overgehouden, bleef onbeantwoord.

De percepteur der commune (gemeenteontvanger) C. Daniëls vroeg en verkreeg 2 à 3 weken verlof om naar Amsterdam te reizen. Daarmee was zijn reislust niet verzadigd: even later vroeg hij 6 weken verlof voor een reis naar Parijs. Wel een onderneming in de tijd dat een hollend paard de hoogst bereikbare snelheid leverde. Even later aanvaardde hij een betrekking in Den Haag. Schoolmeester Boorsma uit Adorp nam zijn werk toen over.

Verder was er een dringende oproep om baby's vanaf 5 maanden in te enten tegen de pokken, "daar deze maatregel de hoop voedt, dat het mensdom éénmaal van deze verwoestende plaag verlost worde. Ook predikanten en priesters dienen te worden ingeschakeld om met alle middelen van overreding de burgers te overtuigen van het belang daarvan". Even later volgde een oproep om niet ingeënte kinderen op school niet toe te laten.

De uitvoering van het keizerlijke decreet van 18 augustus 1811 om een familienaam aan te nemen vlotte niet erg. Uiterlijk 1 januari 1814 moest het werk voltooid zijn, maar nog slechts weinigen hadden zich aangemeld. Daarom kregen de burgers een oproep via de veldwachter om in groepjes, verdeeld over de tijd, naar de mairie te komen "opdat de griffier het aankan". Overigens blijkt uit de naamgeving van vóór 1812 dat vele inwoners reeds een familienaam droegen.

Bij een telling op 1 april 1813 bleken er in de commune Adorp 248 paarden aanwezig te zijn. De paardenfokkerij ten behoeve van het leger was een zeer lonend bedrijf. Daarnaast moest het werk in de akkerbouw grotendeels met paarden gebeuren, dit in tegenstelling tot de veehouderij waar het paard

slechts werd gebruikt voor het transport van producten. Het maaien en hooien was nog geheel handwerk. Er waren voorts 985 inlandse schapen, die gemiddeld 8 pond ongewassen, 7 pond gewassen wol leverden. De rundveehouderij bestond voornamelijk uit vleesvee, waarvan een groot deel ossen. De melkveehouderij bleef van bescheiden omvang zolang de zuivelbereiding zich nog geheel op de boerderij voltrok. Alleen de grotere boerderijen beschikten over een "melkenkamer" met bakken voor het opromen van de melk en over een karnmolen voor de boterbereiding.

Veel land werd gehooïd. Er was grote behoefte aan hooi voor de legerpaarden; er waren dat jaar reeds drie schepen hooi afgevoerd; in de commune was nog de helft van de voorraad aanwezig, zodat nog drie schepen konden worden gestuurd. Om dezelfde reden werd er ook veel haver verbouwd.

Kornelis Willems Brands (1792-1869; later een bekende oefenaar, die veel invloed zou krijgen op het geestelijke klimaat in Wetsinge en Sauwerd) vroeg een "permis de chasse" (jachtakte) aan. Daarvoor werden aan de maire inlichtingen over hem gevraagd. Het antwoord luidde: "Kornelis Willems Brands is enigst kind, gehuwd, woont met vrouw bij zijn hoogbejaarde vader in, die voor de vervulling van zijn dienstplicht een remplaçant voor hem inhuurde. Hij bezit 28.5 grazen land".

De maires kregen een bijzonder privilege: zij mochten op gemeentegronden en op gronden met toestemming van de eigenaar vrij jagen, zonder jachtakte.

Het recht van de schoolmeestersbenoemingen werd de collatoren ontnomen en in handen gesteld van de maires en de municipale raden (de gemeenteraad) – het was een bestuurlijke vernieuwing en een "stukje" democratisering.

Paspoorten waren voortaan alleen geldig voor personen binnen het Franse Rijk en mochten alleen worden uitgereikt aan bekende, betrouwbare lieden.

Geschiedenis van de woning Schuttersweg 2

Juni 1812 overleed de "roode roede" Rijkel Jans Holtman, de veldwachter in de vóór-Franse tijd, die in dienst stond van de redger of richter van de Onstaborg. Zijn woning (thans Schuttersweg 2, waarschijnlijk de oudste nog bestaande woning van Sauwerd), die hij 40 jaar had bewoond, was in het verre verleden als dienstwoning gebouwd voor rekening van een vroegere bewoner van de Onstaborg. Maar de Onstaborgen waren afgebroken en redgers of richters waren er sinds de Franse revolutie niet meer. Eigendomsbewijzen van de woning ontbraken en men wist niet uit te vinden, aan wie de woning plus een kamp land nu eigenlijk toebehoorde. De erven van Holtman wilden de belasting op het huis niet langer betalen. De maire vroeg toen advies aan de prefect in Appingedam, hoe hiermee te handelen. Na lange tijd kwam de uitspraak: de commune kon de woning gewoon

Schuttersweg2, Sauwerd: tot 1812 de woning van roode roede Rijkel Jans Holtman

gaan verhuren en de huuropbrengst in de communekas doen vloeien. Het perceel land werd in handen gesteld van de Sauwerder kerkvoogdij. Deze moest er wel voor zorgen, dat een weg over het land voor rijtuigen begaanbaar bleef.

Na de Franse tijd oefende op deze kamp land de schutterij, de vrijwillige landstorm, waarover later. De naam Schuttersweg is er van afgeleid.

De opvolger van Holtman werd op zijn Frans uitgedost met een grote Franse steek met cocarde (nationaal onderscheidingsteken) en voorts over het uniform een bandelier (brede draagriem) met koperen plaat, waarop de inscriptie: Garde Champêtre de la Commune d'Adorp (veldwachter van de gemeente Adorp).

Oorlogsinvloed in de commune

De oorlogshandelingen werden ook in de commune Adorp duidelijk merkbaar. Op 6 februari kwam er via de prefect van het departement Westereems een dringende oproep bij de communes binnen om inspanningen en offers te willen getroosten ten behoeve van de Franse zaak. "Als gevolg van zeer grote verliezen door de Grande Armée geleden", aldus de oproep, "is onverwijlde hulp nodig. Vooral aan paarden is er een grote behoefte. In deze nood der tijden moet uit de geest der ingezetenen onze gehechtheid aan de zaak van het Vaderland blijken!" In de daaropvolgende proclamatie van de maire aan de bevolking voegde deze eraan toe: "Het zal erg moeilijk worden, we hebben al zoveel moeten doen".

Uit de canton Winsum moesten 60 ingelote conscripts (recruten), "goed

om te marcheren", zich op 28 maart bij de "Grote Kerk" in Groningen melden. Voorts drie cavaleristen met paarden op dezelfde plaats. Voor transport van hooi naar de vesting Coevorden moesten zich uit deze canton 18 voerlieden met wagens, bespannen met twee paarden, melden in de Schuitemakersstraat in Groningen. Voor schadeloosstelling van de transporteurs konden in de Franse taal gestelde declaraties worden ingediend bij de Commissaris van Oorlog in Groningen.

Voor Delfzijl dienden de compagnieën kustbewaarders te worden aangevuld. De commune Adorp moest er één leveren van 25 tot 45 jaar die lichamelijk aan de gestelde eisen voldeed. Er meldde zich niemand vrijwillig. Dat werd als volgt opgelost: alle ervoor in aanmerking komende manschappen werd opgedragen zich te melden in de Adorper kerk. Door loting werd toen een man aangewezen. Door een remplaçant in te huren kon de ingelote er nog onderuit. De uitgezondene werd Jan Jans de Waay uit Sauwerd.

Het bleef echter een voortdurende oproep om manschappen, paarden en voertuigen voor inzet in het leger. Zo moesten op 7 juli 1813 om 16.00 uur twee paarden door een "conducteur" (voerman) in Appingedam geleverd worden. Desnoods door vordering om aan het bevel te kunnen voldoen. Jan Ailjes Boerma reisde met twee door hem aangekochte paarden er heen. Hij werd schadeloos gesteld door van iedere hectare grasland binnen de commune één stuiver en twee duit te vorderen, te incasseren door de gemeentebode.

April 1813 werd het departement Westereems opgedragen 1800 man troepen te leveren; het arrondissement Appingedam 300 man. Vrijwilligers van 19 tot 30 jaar en oud-militairen tot 45 jaar kwamen het eerst in aanmerking.

Bij kerkkondiging werden de lotelingen van de lichtung (geboortear) 1791 en even later ook van 1792 opgeroepen. Twee paarden voor de zware cavalerie moesten afgeleverd worden bij de herberg de Groene Weide, even buiten de Ebbingepoort in Groningen.

Deze oproepen om manschappen, paarden en materiaal werden steeds veelvuldiger en steeds indringender. Dat gold ook voor de oproepen aan de veldwachters om zorgvuldig toe te zien wat er aan vreemd volk in de communes rondliep. Met name ook rondreizende kooplieden, in het bijzonder Joden. Met omzichtigheid dienden de paspoorten en veiligheidskaarten gecontroleerd te worden. Joden met paspoorten, vaak uit Holland, werden gezien als rovers en oplichters. Hun paspoorten moesten nauwkeurig worden nagegaan en hun negotie geïnspecteerd. Verdubbelde waakzaamheid moest in acht genomen worden voor alle personen zonder beroep en zonder middelen van bestaan, die ervan verdacht werden spionnen voor Engeland te zijn. Ook bedelaars, vagebonden en deserteurs dienden onverwijld te worden gearresteerd.

Troepenverplaatsingen via Wierumerschouw

Dat de strijd ook onze grenzen meer en meer naderde bleek uit de aan de maire gerichte informatie over de mogelijkheden van troepenverplaatsingen. Op 20 mei kreeg maire G.G. Zijl van de Commissaris van Oorlog in Groningen de vraag te beantwoorden hoeveel voertuigen, paarden en manschappen maximaal met de pont op Wierumerschouw konden worden overgezet en hoeveel tijd een overvaart heen en terug minimaal vroeg. Voorts hoeveel aanvullende schepen de maire voor overvaart bijeen kon brengen. Tot slot, hoeveel manschappen, paarden en materiaal maximaal in 12 uur overgezet konden worden als alles op alles werd gezet.

Het antwoord luidde: per overvaart twee voertuigen met twee paarden bespannen plus 18 à 20 losse paarden en 90 à 100 manschappen. Bij eb konden zes overvaarten per uur worden gemaakt; bij vloed vier. Bij zware storm was de pont niet te gebruiken. Verder was er slechts één beurtschip uit Sauwerd beschikbaar, dat voor overvaart weinig geschikt was en ook moeilijk bruikbaar was te maken. Eventueel zouden er 50 à 70 manschappen mee kunnen overvaren. Wel waren er nog twee pramen beschikbaar om manschappen over te zetten. Bij Dorkwerd was er daarnaast nog een meer frequente mogelijkheid voor 8 à 10 manschappen per overvaart.

De maire schatte, dat in totaal in 12 uur tijd maximaal 10.500 manschappen, 120 rijtuigen op vier wielen en 1200 losse paarden konden worden overgezet. (Bij de beantwoording van de vraag door de overheid valt op, dat de maire uitvoeriger antwoord gaf dan hem werd gevraagd; hij gaf dus bepaald geen blijk van een anti-Franse gezindheid.)

Nadering van Pruisische en Kozakkentroepen

Half november was het zover, dat een leger van Pruisen en Kozakken onze Oostgrenzen naderde. De Kozakken vormden een befaamd Russisch ruiteregiment, dat het de Franse troepen in Rusland bijzonder lastig had gemaakt. Het departement Westereems zou hoofdzakelijk met de Kozakken te maken krijgen.

In de historische overleveringen en de volksverhalen worden de Kozakken afgeschilderd als zeer bedreven ruiters te paard, die er geen problemen mee hadden om in de sneeuw te slapen, wier voedsel voor een belangrijk deel uit wodka bestond en die een slecht ontwikkeld onderscheidingsvermogen tussen het mijn en het dijn bezaten.

Voor 15 augustus 1813 was er voor het laatst een oproep om de verjaardag van Z.M. de Keizer Napoleon te vieren. Voor dat doel zouden geen oproepen meer worden gedaan, de viering moest inmiddels een vaste gewoonte geworden zijn. In de kerken diende een Te Deum te worden gecelebreerd en de zegeningen van de Allerhoogste voor het geliefde Keizerlijk Huis worden afgesmekt. Alle communeambtenaren dienden daarbij present te zijn. Winkels en herbergen moesten tijdens de viering gesloten zijn. De schoolmeesters/kosters moesten de kerkklokken driemaal luiden, ter-

Het departement Westereems wordt oorlogsgebied

wijl van de torens de (Franse) vlag diende te wapperen. De maires werd opgedragen na afloop een verslag van de viering op te zenden naar de prefect van het departement Westereems. (Dit laatste duidt niet op een spontane viering!) Het zou tevens de laatste “viering” worden omdat een jaar later de Franse hegemonie over ons gebied voorbij was.

Half november 1813 bereikten de Kozakken de grenzen van ons departement Westereems en begon het allemaal erg te spannen.

Hoofdstuk 6

HET EINDE VAN DE FRANSE OVERHEERSING

De Kozakken naderen ons gebied

Na de grote Volkerenslag bij Leipzig van 16 tot 18 oktober 1813, waarbij het Franse leger door de gezamenlijke legers van de Pruisen, de Oostenrijkers en de Kozakken werd verslagen, vluchtte dit leger na wederom grote verliezen te hebben geleden naar Frankrijk terug. Een leger van Pruisen en Kozakken trok daarna in de richting van ons land. Half november naderde een legercorps, voornamelijk uit Kozakken bestaande, de oostgrenzen van ons departement Westereems. Dit leger, dat inmiddels door een groot deel van de bevolking als "bevrijdingsleger" werd gezien, werd met spanning verwacht.

De onderprefect van Winschoten J.R. Modderman en anderen trokken het naderende legercorps tegemoet en kregen contact met deze troepen bij Bunde. Daar werd een regiment Pruisen en Kozakken gevormd onder bevel van kapitein Gregorius baron Rosen, een uit Estland afkomstige Kozakkenofficier. Deze legerafdeling werd belast met de verovering van ons gebied. Onder commando van baron Rosen rukte het legercorps op in de richting van de stad Groningen, de Franse troepen voor zich uitdrijvend. Er werd nauwelijks weerstand ondervonden.

Ging in de Ommelanden bij het verschijnen van de Pruisisch-Russische legers vrijwel overal de Oranjevlag spontaan in top en klonk het "Oranje boven", bij de intocht in de stad Groningen was aanvankelijk geen Oranje te zien. Pas toen de legercommandanten verklaarden de regering van het huis van Oranje en de onafhankelijkheid van de Hollandse natie te willen herstellen, gevolgd door een bevel de Oranjevlag te hissen, werd daaraan gevolg gegeven.

Op 26 november arriveerde een gezant van Van Hogendorp uit Den Haag in Groningen om "den nationalen geest wakker te schudden, waarin een angstvallige voorzichtigheid die gevangen hield".

De reacties in de commune Adorp op de gezagsommekeer maken de indruk meer met die van de stad Groningen overeen te komen.

Een andere legerafdeling trok op naar Appingedam. Op 16 november bereikten deze Kozakken Tjamsweer, doch zij waren niet sterk genoeg om Appingedam te veroveren. Inmiddels namen de Fransen in Appingedam paarden, wagens en schepen in beslag en haalden de pakhuizen leeg. Ook schapen, koeien en ossen werden uit de weide of uit de stallen gehaald en meegedreven, alles op weg naar de vesting Delfzijl.

Op 19 november werd Appingedam door de Kozakken bezet, nadat alle daar aanwezige Franse troepen zich hadden teruggetrokken op Delfzijl. De inmiddels zeer versterkte Franse bezetting van deze vesting wilde van geen wijken weten en hield moedig stand. Het kozakkenlegercorps achtte de verdediging van de vesting Delfzijl te sterk om deze stormenderhand te veroveren; het gevaar voor een mislukking, die dan met grote verliezen gepaard zou gaan, werd te groot geacht. Er was een langdurige belegering voor nodig om ook deze vesting, uiteindelijk als allerlaatst Frans bolwerk in ons land, in handen te krijgen. Maar daarover later. De opmars naar Groningen was voorspoediger verlopen.

Hectische tijden voor het Adorper communebestuur

Reeds vóór de bezetting van Appingedam door de Kozakken was het bureau van de prefect van het arrondissement Appingedam "door de drang der omstandigheden" verplaatst naar Groningen.

Vooraf was er een voortdurende oproep van de genie om timmerlieden, paarden en wagens en kanonnier-kustbewaarders met grote spoed naar Delfzijl te zenden.

Op 6 november bereikte maire G.G. Zijl een spoedoproep om twee timmerlieden met gereedschap, zes gravers met schop of spade, samen met een met twee paarden bespannen wagen plus "conducteur" (voerman) te zenden naar Delfzijl. Er moest dadelijk aan voldaan worden; op de vergoeding kon niet worden gewacht, deze zou naderhand geregeld worden.

Direct daarna vervoegden zich ijlboden met een dwangbevel bij maire G.G. Zijl om met twee paarden bespannen wagens, beladen met 30.000 pond hooi (volgens een eerdere opgave de in de commune nog aanwezige voorraad) en fourage voor drie dagen, de volgende morgen om 8 uur te leveren in Groningen. Het hooi was bestemd voor het Franse garnizoen van de vesting Coevorden. De maire gaf hen bericht mee, dat het hem onmogelijk was om zoveel hooi op zo'n korte termijn tegelijk te leveren.

Een expressebrief uit Winsum meldde op 15 november dat een Adorper paard op weg naar Appingedam door een ongeval niet meer mee kon. Het gewonde paard was verkocht. Een ander vervangend paard moest met grote spoed worden gezonden. De maire berichtte daarop dat het gisteren al te donker was om nog paarden aan te kopen, maar dat bovendien volgens sommige berichten een legercorps van de tsaar van Rusland het Departement Westereems reeds was binnengerukt, waarom het riskant werd om paarden te verzenden, daar deze lichtelijk in handen van de Russen konden vallen. Besloten werd daarom de ontvangst van reeds aangekochte paarden uit te stellen en te wachten met het afleveren der paarden.

Tot slot bereikte de maire via een ijlbode 's avonds een bericht om de volgende dag met de meeste spoed 30 met twee paarden bespannen wagens met ponter plus achterbind, bestemd voor hooivervoer, af te leveren in Groningen. Een onmogelijk bevel. Ook hier kon de maire slechts antwoorden,

dat hij zijn best zou doen, doch dat hij op zo'n korte termijn en in zulke grote aantallen daar geen kans toe zag. De volgende morgen bereikte hem echter reeds het bericht, dat het allemaal niet meer nodig was, de Kozakken waren de stad Groningen al binnengetrokken.

Er volgde daarop een tijd waarin de commune Adorp in een bestuurlijk vacuüm kwam te verkeren; alles leek enige tijd stil te liggen. Van iets dat wees in de richting van "bijltsedagsymptomen" is in het gemeentearchief geen enkele aanwijzing te vinden. Maar of allen toch weer terug wilden naar het Oranjobewind? Velen waren het volgende patriottenrijmpje nog niet vergeten:

"De eerste Willem hield 's lands teugels stevig vast,
de tweede Willem had bijna Amsterdam verrast.
De derde Willem had een kokkert van een neus
en maakte Holland Engels en Engeland geus.
De vierde Willem was goed van aard;
de vijfde Willem was nog geen oortje waard."

Maar een alternatief voor een Oranjobewind was er eigenlijk ook niet. In deze situatie is voor Nederland de Hollandse edelman Gijsbert Karel van Hogendorp van beslissende betekenis geweest. Hij had allang een uitgewerkt plan voor een staatsbestel inclusief een grondwet voor na afloop van de Franse overheersing klaar liggen, met een Oranjevorst aan het hoofd. In vele plaatsen had hij zijn geheime medestanders. Het moment om daarmee naar buiten te komen was nog te vroeg, maar dat tijdstip naderde snel!

De verdrijving van de Franse Armée uit Nederland

Na de intocht van de Kozakken onder commando van bevelhebber baron Rosen in de stad Groningen op 16 november en de verovering van Arnhem door de Pruisische troepen op 30 november brokkelde de macht van het Franse leger snel af. De Fransen besloten tot een algehele terugtocht, om zich vervolgens op Utrecht te concentreren. Vanuit deze stad kon Holland in bedwang worden gehouden en moesten de verbindingen met het moederland Frankrijk intact blijven. De terugtocht verliep over het algemeen ordelijk en gedisciplineerd. Maar prijsgeven wilde men Holland niet. Napoleon waarschuwde Holland niet in opstand te komen omdat hij het land liever aan de Oceaan zou prijsgeven dan het in handen van de vijand te laten vallen.

Inmiddels begon het in Holland te broeien. In Leiden liet men van de toren de Oranjevlag wapperen. Er brak een opstand uit, maar zonder dat daar een goede organisatie aan ten grondslag lag en zonder leiding. Deze werd dan ook door de Fransen met weinig moeite bloedig neergeslagen. Op de Leidse vestingwal werden vijf aanstichters gefusilleerd. De graven van deze verzetsstrijders werden met oranje bloemen en strikken bedolven.

Het was al bijna 20 jaar geleden dat stadhouder Willem V naar Engeland was gevlucht en niemand wist waar hij (in 1806 gestorven) of zijn nakomelingen zich zouden bevinden. De kleur oranje werd echter meer en meer het symbool van het verzet en van de vrijheid.

Gezagsomwenteling in Holland

Toen de Pruisische en Russische troepen het land dieper binnendrongen voelden de Fransen zich in Amsterdam niet meer veilig en trokken ze zich ook uit deze stad terug. Het gevolg daar was opstand tegen de Fransen onder leiding van echte Oranjeklanten. Er ontstond daarna in Amsterdam een onduidelijke en bestuurlijk tweeslachtige toestand, doordat sommige leidinggevendenden in een te vormen voorlopig algemeen bestuur ook patriotten wilden zien opgenomen, terwille van een algemene erkenning van dat bestuur. Het patriottische streven nam echter af. Daarbij speelde een rol dat in Frankrijk het aan de revolutie ontleende idealisme van vrijheid, gelijkheid en broederschap aan het tanen was; de revolutieidealen leefden er weinig meer. Impulsen uit die hoek, die het patriottische élan in ons land nieuw leven konden inblazen, bleven uit. Deze politieke patstelling werd pas doorbroken toen de Kozakkentroepen Amsterdam binnentrokken en iedereen duidelijk werd, dat een krachtig bestuur nu met spoed noodzakelijk was.

In Den Haag liep het anders. Daar werd duidelijk partij gekozen. Graaf van Limburg Stirum en de drie zonen van Van Hogendorp gingen op 17 november de straat op met een oranje-cocarde op de hoed. Dat werd opgevat als een sein; de bevolking liep massaal uit voor Oranje. Van Limburg Stirum aanvaardde het ambt van gouverneur van Den Haag in naam van de Prins van Oranje. Gelijktijdig werden overal proclamaties aangeplakt met de volgende inhoud:

“Oranje boven! Holland is vrij. De bondgenoten trekken op naar Utrecht. De Engelsen worden geroepen. De Fransen vluchten naar alle kanten. De zee is open. De koophandel herleeft. Alle partijschap is opgehouden. Al het geledene is vergeten en vergeven. Alle aanzienlijken komen in de regering. De regering roept de Prins van Oranje uit tot hoge overheid. Wij voegen ons bij de bondgenoten en dwingen de vijand tot vrede. Het volk krijgt een vrolijke dag op algemene kosten, zonder plundering of mishandeling! Elk dankt God. De oude tijden komen wederom. Oranje boven!”

Deze taal werd door niemand misverstaan, er was geen woord Frans bij. Omdat men niet wist of de erfprins in Engeland of in Pruisen verbleef, werden naar beide richtingen boodschappers uitgezonden met de uitnodiging zo spoedig mogelijk naar Holland terug te keren. Onderwijl werd een “noodregering” gevormd. Uit Amsterdam kwamen echter signalen dat men deze niet zou erkennen als er geen patriotten in waren opgenomen. Deze geluiden werden evenwel al spoedig geheel overstemd, toen op 30 november 1813 de erfprins Willem vanuit Engeland in Scheveningen aan land ging en

daar door een grote juichende menigte werd ontvangen. Oranje was opeens niet meer een partij, maar een nationaal symbool geworden. De vreugde kende geen grenzen meer.

De Fransen deden vanuit Utrecht nog wel een uitval in westelijke richting, waarbij vooral Woerden het moest ontgelden: het stadje werd zwaar geplunderd. Vooral onder druk van generaal Von Bülow, die met zijn Pruisische troepen via Arnhem, dat door hem stormenderhand was ingenomen, verder Nederland binnenrukte, duurde het slechts weinige weken meer of de Franse troepen waren uit Nederland verdreven. Alleen de vestingsteden Delfzijl, Den Helder, Coevorden en Gorkum bleven nog in Franse handen.

Juist met de Franse troepen in Delfzijl zou de commune Adorp nog genoeg te maken krijgen. Maar daarover later.

Napoleons Rijk stort ineen

De positie van Frankrijk werd onhoudbaar. Van alle kanten rukten legers op naar Parijs: vanuit het opstandig geworden Spanje trok een met Engelse troepen versterkt leger de Pyreneeën over; vanuit Engeland en vanuit Pruisen trokken de geallieerde legers van Oostenrijkers, Pruisen en Kozakken, de laatste vooral plunderend en brandstichtend, Frankrijk binnen. April 1814 rukten de geallieerde legers Parijs binnen. Napoleon zag zich tot overgave gedwongen en werd gevangen genomen. In het paleis te Fontainebleau tekende hij de afstand van de Franse en Italiaanse kroon. Napoleon hield vervolgens nog een toespraak voor de soldaten van de aangetreden, het geweer presenterende keizerlijke garde en kuste de Franse vlag. Vele soldaten huilden. Vervolgens stapte hij in een gereedstaand rijtuig en verdween uit het zicht. Het was het einde van een tijdperk, het einde van een wereldmacht.

Napoleon mocht van de Geallieerden de keizerstitel behouden en werd vervolgens verbannen naar het Middellandse Zee-eilandje Elba. Keizer van Elba! Het restant van de dromen over een wereldrijk. Napoleon was op Elba veilig opgeborgen. Althans, dat dacht men... !

De bevrijding van de commune Adorp

Aangenomen mag worden dat binnen de commune Adorp geen gevechten van betekenis zijn geleverd, want een naderhand gevraagde opgave over binnen de commune gestorven Pruisen of Kozakken werd beantwoord met de mededeling dat geen personen van deze nationaliteiten in de afgelopen periode waren overleden.

Voorts berichtte de maire, dat deserteurs van de Franse Armée in de commune niet waren aangetroffen.

Het departement Westereems kwam onder een militair bewind te staan, met het hoofdkwartier niet in Appingedam, maar zolang de Fransen de vesting Delfzijl nog in de macht hadden, in de stad Groningen.

Alras kwam er een proclamatie binnen van overste baron Rosen aan het adres van de lokale autoriteiten, die twijfelden of zij hun activiteiten onder de veranderde omstandigheden wel konden continueren. "Juist in deze overgangstijd is de gewichtigheid van de functie van de overheidsdienaren extra groot. Van groot belang is, dat in deze roerige tijden orde en rust worden bewaard".

De proclamatie ging vergezeld met een oproep aan alle Nederlanders in Franse krijgsdienst om uit dienst te treden en of in Nederlandse krijgsdienst te treden of zich aan te sluiten bij de Russisch-keizerlijke troepen.

Er volgde een eerste oproep om op 24 november 1813 alom de Oranjevlag uit te steken. De kerken werd gevraagd ook van de kerktorens de Oranjevlag te laten wapperen. (Dat maakt niet de indruk van een spontaan gevierd bevrijdingsfeest.)

Opvallend is, dat van 13 november 1813 tot 4 januari 1814 de administratie en de correspondentie van de commune Adorp stil lijkt te liggen; in het archief is geen enkel eigen bestuurlijk stuk uit die periode te vinden. Men treft alleen binnengekomen brieven aan, die op de veiligheid van de bevolking betrekking hebben.

Aan de maires werd naderhand opnieuw een oproep gericht; zij die meenden dat onder het nieuwe bewind hun verplichtingen waren vervallen, dienden met onverminderde inzet, als tevoren hun belangrijke taak te vervullen.

Van baron Rosen, hoofd van het militair bewind in het departement Westereems kwam een oproep om terwille van de bewaring van orde en rust notabele ingezetenen in te schakelen. Dit leidde tot een kerkkondiging, waarbij de volgende personen uitgenodigd werden om op woensdag 24 november 1813 om 13.00 uur aanwezig te zijn in "het lokaal der commune", de zuidelijke kamer van de herberg van Pieter Meindert Bos, de mairie van de commune Adorp, thans Zuiderstraat 12. De geconvoeerde lieden uit Wetsinge waren: Pieter Cejus Kruizinga, Jakob Roelfs van der Molen en Nicolaas Copius Bolt. Uit Sauwerd: Alle Michiels van der Veen, Pieter Jacobs de Vries en Klaas Willems Nienhuis. Uit Adorp: Eenje Derks Knol en Wijbrand Jans Koning. Van het kerspel Harssens waren het Goossen Geerts Groenendal en Hindrik Berents Bosman. De beide geconvoeerde notabelen uit het kerspel Wierum, J.C. Themmen en J.D. Pol, kwamen niet opdagen.

Op deze bijeenkomst werd een missive voorgelezen, waarin werd aangedrongen op het aanstellen van dorpswachten om tijdig het hoofd te kunnen bieden aan de oproerige activiteiten van allerlei rondlopende boosaardige lieden, vagebonden, bedelaars, deserteurs, tegenstrevers of ander ongeregeld volk. Het eindverslag van de bijeenkomst luidde als volgt:

"Eenparig is door de vergaderde notabelen geoordeeld, dat de uitgestrektheid van het gebied het aanstellen of rondzenden van wachten bijna onmogelijk maakt; dat door de kleinheid der dorpen er

Hoofdstuk 6

geen grote "atroupementen" (Kozakken-bezettingstroepen) aanwezig zijn en dat ieder in zijn kerspel aannam en beloofde zoveel mogelijk te zorgen voor rust en veiligheid en dat zij bij voorkomend geval van oproer of anders, zich verplichten om indien zij het niet konden bedaren, daarvan onverwijld kennis te geven."

Enige maanden later werden de communes, die de burgerlijke stand niet meer bijhielden, gemaand met grote nauwgezetheid deze taak te hervatten en eventuele achterstanden bij te werken.

Veel zaken geven de indruk, dat de overheersende mening was, ook binnen de mairie Adorp, dat met het verdrijven van de Franse troepen bestuurlijk de aloude toestand van vóór de Franse tijd weer zou terugkeren en dat al die nieuwe Franse fratsen zoals communes, burgerlijke stand, etc. weer spoedig verleden tijd zouden zijn.

Overigens was de commune Adorp nog lang niet van de Fransen af, zoals uit het volgende hoofdstuk zal blijken.

Hoofdstuk 7

DE FRANSEN GROTENDEELS

VERDREVEN, MAAR HOE NU VERDER?

Bestuurlijke onzekerheid na de omwenteling

Duidelijk blijkt dat na het verdrijven van de Fransen er geen eenduidigheid was hoe het bestuurlijk in de Lage Landen verder moest. Weliswaar was de prins van Oranje weer met veel gejubel het land binnengehaald, maar met name de proclamatie van Gijsbert Karel van Hogendorp aan het Nederlandse volk riep na de eerste positieve opwindingsnaderhand toch veel kritiek en bedenkingen op; vooral bij de vroegere patriotten. "Alle aanzienlijken komen in de regering; de oude tijden keren weer terug" stond er in te lezen. Zou de klok dan toch weer 25 jaar worden teruggezet en alle door de Fransen gebrachte bestuurlijke vooruitgang weer worden tenietgedaan? Zou opnieuw een regentenklasse oppermachtig worden? De herinnering aan de slappe stadhouder Willem V werkte ook bepaald niet onverdeeld gunstig. Met diens zoon, de erfprins Willem Frederik, bleken de Engelsen moeite te hebben, want hij had teveel zoete broodjes gebakken met Napoleon. Zij wensten diens zoon Frederik (geb. 1792, de latere Koning Willem II), die onder generaal Wellington in Spanje als jong officier in het Engelse leger tegen Napoleon had gediend en zich daar dapper had gedragen, op de troon der Nederlanden. Maar toen de duidelijke oproep kwam tot de vader, erfprins Willem Frederik, (geb. 1772, oudste zoon van de in 1806 gestorven stadhouder Willem V), om naar Nederland terug te keren en daar de macht te aanvaarden, stemden de Engelsen toe.

Een eerste poging van Van Hogendorp om een voorlopige regering te vormen, bestaande uit Patriotten en Prinsgezinden, liep op niets uit. Daarom nam hij het initiatief om samen met Van der Duin van Maasdam en Van Limburg Stirum kordaat de macht in eigen hand te nemen. Met de volgende proclamatie richtten zij zich tot het Nederlandse volk:

"Daar het Algemeen Bestuur thans geheel verwaarloosd en in niemands handen is, hebben wij besloten hetzelve op te vatten, tot de komst van Zijne Hoogheid de Prins van Oranje. God helpe diegenen, die zichzelf helpen!"

Op 30 november 1813 stapte erfprins Willem Frederik, onder luide toejuichingen binnengehaald, in Scheveningen aan land. "Al is ons prinsje nog zo klein, alevel zal hij koning zijn", zongen de uitgelaten mensen in Den Haag.

De erfprins bleek al spoedig een krachtige figuur te zijn en van het mo-

derne soort, meer aardend naar zijn moeder, prinses Wilhelmina van Pruisen, dan naar zijn vader stadhouder Willem V. Hij was iemand die vanaf het begin van wanten wist en visie toonde. In alle proclamaties over de gezags-overdracht, gericht aan het Nederlandse volk, wordt hij nog aangeduid als vorst; of het stadhouder of koning zou worden was nog geen uitgemaakte zaak. Dat het een staatsbestel onder leiding van een Oranjevorst zou worden, stond inmiddels wel vast; dat konden zelfs de meest verstokte patriotten niet meer tegenhouden.

Het congres van Wenen

Nederland kampte bovendien nog met een andere grote onzekerheid: hoe zou het toekomstige grondgebied bij het sluiten van de vrede na de overwinning op Frankrijk er uitzien? Zouden de Oostenrijkse Nederlanden (het tegenwoordige België), Luxemburg en grote delen van Duitsland tot het grondgebied van de Lage Landen gaan behoren? Op het vredescongres in Wenen toonden de geallieerden zich vast besloten dat krachtige landen Frankrijk moesten begrenzen om dat land in de toekomst in toom te kunnen houden. Het gevolg was dat Oostenrijk van de Zuidelijke Nederlanden (4 miljoen inwoners) moest afzien, om het aan de Noordelijke Nederlanden (2 miljoen inwoners) toe te voegen. Oostenrijk werd daarvoor gecompenseerd met een aantal gebieden in Noord-Italië, Galicië en Dalmatië. In ons land werd stil gehoopt, dat ook delen van Duitsland tot de Moezel en delen van de Rijnprovincie bij de Lage Landen zouden worden gevoegd. Deze stille wens werd echter niet vervuld: de Pruisen gingen "die Wacht am Rhein" betrekken. Nederland moest zich tevreden stellen met wat nu globaal België en Luxemburg is. Wel kreeg ons land de Oost-Indische archipel, ons na de inlijving door Frankrijk afgenomen, als kolonie weer terug, doch het moest de zeer strategisch gelegen Kaapkolonie (Zuid-Afrika), waar ons land veel beter geworteld was, definitief aan de Engelsen afstaan.

De Noordelijke en de Zuidelijke Nederlanden verenigd

Met de Zuidelijke Nederlanders werd een nieuwe grondwetscommissie gevormd over de toekomstige bestuursvorm. Niet de tegenstelling tussen Vlamingen en Walen vormde daarbij een groot struikelblok, doch de godsdiensttegenstellingen: het Rooms-Katholieke Zuiden wenste het katholicisme tot de officiële staatsgodsdienst en wilde de calvinisten uitsluiten van overheidsfuncties. In het Noorden daarentegen wenste men het calvinisme als officiële overheidsgodsdienst en de gereformeerde (hervormde) kerk tot Staatskerk. Vorst Willem was aanhanger van de calvinistische religie. Dat maakte dat hij zeer behoedzaam moest balanceren om van de Noordelijke en de Zuidelijke Nederlanden een bestuurlijke eenheid te maken. Het Weense vredescongres had als één van haar uitgangspunten de vrijheid van godsdienst, maar in de Lage Landen had men daar grote moeite mee!

Maar... het Weense vredescongres was nog niet ten einde, toen maart

1815 het alarmerende bericht binnenkwam, dat Napoleon van Elba ontsnapt was en aan een triomfale intocht in Frankrijk was begonnen. Grote paniek alom... ! Het versnelde de besluitvorming inzake de vereniging van de Noordelijke en de Zuidelijke Nederlanden. Erfprins Willem Frederik werd op 30 maart 1815 als Koning Willem I ingehuldigd in de Nieuwe Kerk in Amsterdam en daarna op 21 september 1815 beëdigd als Koning der Belgen in de Sint Goedele kathedraal in Brussel. Een monsterverbond was overhaast totstandgekomen en zou het niet lang uithouden.

Maar nu eerst terug naar de situatie in de commune Adorp.

*Koning Willem I
(1772-1843. Een
krachtig bestuurder*

De situatie in de commune Adorp

De landelijke onzekerheid over de toekomstige bestuursvorm treft men ook in de commune Adorp volop aan. De Fransen waren weliswaar uit de commune verdreven en de bezetting vervangen door Kozakkentroepen, maar in de vesting Delfzijl wilden de Fransen nog van geen wijken weten!

Hoe moest het bestuurlijk in zo'n situatie nu verder? Alle door de Fransen doorgevoerde hervormingen, wat zou ervan overblijven? Zouden de communes blijven bestaan en daarmee de functie van maire en van de verdere communebestuurders? Zou het bijhouden van de burgerlijke stand weer teruggaan naar de kerken? Hier en daar ondernamen de kerken al pogingen om deze functie weer terug te krijgen, mede om op deze wijze de bevolking meer aan zich te kunnen binden.

Tussen 13 november 1813 en 4 januari 1814 lijkt de bestuurlijke activiteit in de commune geheel stil te liggen. Wel werd besloten het taalgebruik te ontfransen. Alle bestuurlijke directives zouden voortaan uitsluitend in de Nederlandse taal gegeven worden. De communes werden nu gemeenten genoemd en per 1 februari 1814 werd de maire als schout aangeduid. Pas in 1825 kwam de term burgemeester in zwang, terwijl voor de assessoren in 1851 de benaming wethouder algemeen werd.

Overheidsaanwijzingen voor de schouten

Om aan alle bestuurlijke onduidelijkheid een einde te maken verscheen op 4 mei 1814 een lange brief van H.W. Hoving, de Commissaris in het kwartier Appingedam (nu niet meer aangeduid als Département de l'Ems occidental of Departement Westereems), gericht aan de schouten in zijn ressort. Zolang de Fransen Delfzijl nog bezet hielden verbleef dit bestuurlijk overheidslichaam "door de druk der omstandigheden" in Groningen. Uit deze brief enige citaten, die de bestuurlijke onduidelijkheid duidelijk illustreren:

"Geen dwaling is in deze dagen algemener, maar tevens ook noodlottiger dan die welke men nog op sommige plaatsen ten aanzien

van de gevolgen van de jongste gezagsommekeer voedt, alsof daardoor alle vorige voorschriften van bestuur, administratie en politie zouden zijn vervallen..."

luit de eerste zin van de brief. In de brief wordt verder gesproken over een noodlottige verflauwing in het bestuur en een aansporing om met hernieuwde ijver deze belangrijke taak weer op te vatten, "ter bevordering van de weldadige oogmerken ener eigene Vaderlandsche en Vaderlijke Regering". De ambtenaren van de burgerlijke stand werd opgedragen dat het onregelmatige:

"... door den storm der omwenteling daarin geslopen, worde hersteld en dat de voorschriften nu en vervolgens gestrengelijk worden nageleefd, in tegenstelling met wat nu te vaak geschied".

Ook de gemeenteontvangers kregen soortgelijke aanwijzingen.

"En de veldwachters, wat doen ze thans, is niet op veele plaatsen deze zoo nuttige waakzaamheid geheel vervallen?"

Ook kan de Commissaris niet voorbijgaan aan het

"allengskens flauwer worden van het opzicht van den schout. Eene waakzame doch niet nodeloos kwellende zorg, dat toezicht op rondzwervende en suspecte (verdachte) vreemdelingen worde gehouden; dat gene ongelukken toegebracht worden aan den reizenden man door baldadigheid van dartele jongens of door schier onbegaanbare wegen, door verwaarlozing van bruggen, vonders en ommetreden". [...]

"Evenzo is er gene reden dat men thans in ééns alle zorg laat varen voor de bemoeiing over hetgeen de gezondheid der ingezetenen betreft, bijv. het stellen van een spoediger begrafenis in geval van overlijden aan besmettelijke ziekten en het tegengaan ten plattelande van de nadelige gewoonte om ook de zoogenaamde uittigsten of doodmalen te houden in hetzelfde huis waarin het lijk gestaan heeft. Ook de handhaving van de vele mesures (maatregelen) tegen de verspreiding van de onverhoopt invallende kinderziekte (kinderverlamming), de bevordering van de koepokinenting en het naleven der daaromtrent gegevene voorschriften en het zorgdragen voor een rigtigere nakoming van de wetten op het stuk van de medicinale praktijk en de artzenij-mengkunde en verdere handhaving van de heilzame inrigtingen voor de gezondheid der ingezetenen". [...]

"Ook is te vaak de zorg voor der ingezetenen nagtelijke rust tegen late en onstuimige nagtelagen grotendeels verwaarloosd".

De Commissaris eindigt zijn lange brief als volgt:

"Ik moet nog een enkel woord zeggen over verdraagzaamheid en verbroedering tussen de onderscheidene partijen, welke ons vaderland helaas te lang hebben verdeeld. De schok der omwenteling, hoe geducht ook, heeft gelukkig weinig ongeregelheden doen ont-

staan, door de waakzame zorg van ijverige magistraatspersonen. De overwinning van een twintig jaren verdrukte partij is gevolgd door de grote vergetelheid van het aangedane en door de liefderijkste verklaringen van den meest beledigden Vorst. Zoude men dan nu nog ongeregelde toestanden toelaten, nu de nieuwe staatsregeling klem en kracht aan het Bestuur geeft? Zoude men dan nu nog partij-schap koesteren of daaraan voedsel geven, welke bij het Hoofd van den Staat ten afkeer is? Toelaten dat openlijk van schandtaal druipende straatliederen of hatelijke scheldnamen vereeuwigen? He-laa's heerst dit kwaad teveel in ons midden; dagelijks horen wij, tot ergernis van alle weldenkenden, teveel woest geschreeuw langs onze straten weergalmen." [...]

"Het zoude mij zeer aangenaam zijn indien de eensgezindheid door de plaatselijke bestuurders bevorderd wierd en een meer geregelde huishouding wierd daargesteld dan onder het vorige bewind konde worden verkregen, zonder den hatelijken dwang der voor-malige zoogenaamde Hooge Policie."

Hoewel deze algemene brief aan alle schouten van het Kwartier Appingedam is gericht en niet direct valt af te leiden in hoeverre het gestelde op de gemeente Adorp van toepassing is, maakt het geheel toch de indruk dat ook het Adorper gemeentelijk bedrijf zeker aan een deel der genoemde zaken collaboreerde.

Herbouw van een geordende samenleving

Na het moeizaam gereed komen van een algemeen aanvaarde grondwet bleek voor een geordende samenlevingsopbouw de grote nationale armoede, door de langdurige en kostbare Franse bezetting veroorzaakt, een groot euvel. Door het Continentale Stelsel had de lucratieve overzeese handel jarenlang stilgelegen en waren de grote inkomsten, door de Hollandse koopmansgeest binnengehaald, opgedroogd. Het gebrek aan geld was een ernstige zaak.

Een van de eerste behoeften in deze roerige tijden was het organiseren van een nieuw leger. Maar dat was geen eenvoudige opgave. Onze lotelingen zaten in het Franse leger, dat nog een wanhopige strijd voerde tegen de naar Parijs oprukkende geallieerde legers. Weliswaar capituleerde Napoleon reeds in april 1814, maar daarmee waren de Nederlanders in het Franse leger nog lang niet weer thuis; het zou nog vele maanden duren voordat de eindelijk vrijgelaten Nederlandse krijgsgevangenen ons land (te voet) weer hadden bereikt. Ook waren nog maar zeer weinig wapens in ons land aanwezig.

Instelling Landstorm

Maart 1814 kregen de schouten opdracht het initiatief te nemen voor de instelling van weerbaarheidsgroepen, die de naam Landstorm kregen. Dit als

gevolg van een decreet van de Prins van Oranje aan het Nederlandse volk om te komen tot volksbewapening. Daarvoor was veel geld nodig. De bevolking werd opgeroepen voor dit doel

“met vaderlandsche mildheid te offeren; liefde, blijdschap en dankbaarheid te tonen opdat onze Souverein in staat zal zijn in de wapenbehoefte te voorzien, welke als gevolg van de beroving door onze vijanden en door de omstandigheden waarin het dierbaar vaderland verkeert, zo dringend vorderen”.

In het lokaal der gemeente werd daarom een kist geplaatst waarin de bevolking giften kwijt kon ten behoeve van de algemene bewapening. Wijbrand Jans Koning uit Adorp en Pieter Cejus Kruizinga uit Wetsinge werden met het opzicht op de geldinzameling belast.

Nationaal meldden zich vrijwilligers voor de Landelijke militie uit alle rangen en standen: Rooms en Protestanten, Joden, Patriotten en Oranjemannen. In de eerste maanden van 1814 waren er geen sterk tegengestelde politieke groeperingen meer: in de smeltkroes van de Franse verdrukking bleek de eenheid van het Nederlandse volk toch flink bevorderd te zijn.

Ook in de kerken waren de offerkisten voor de acties ten bate van de landsverdediging en de leniging van de armoedenood te klein om het geld te bergen: in een paar weken werd landelijk anderhalf miljoen gulden bijeengebracht.

Voor de Adorper Landstormoefeningen werden instructeurs gezocht. Deze moesten aan de volgende eisen voldoen: bekwaam en geschikt zijn, kunnende lezen en schrijven en geen knecht of arbeider die zijn broodheer zou moeten commanderen. Drie personen bleken hieraan in voldoende mate te voldoen. Aangesteld werd Jakob Ulmann, die de rang van sergeant kreeg toebedeeld. Naderhand werd ook J. Madiol benoemd. Evenals Ulmann kreeg hij een honorarium van f 25,- per jaar.

Een probleem was het vinden van een geschikt oefenterrein. Woeste gronden, geschikt als exercitieterrein, waren niet voorhanden. Een tweetal terreinen achtte men gewenst: één in Adorp en één in Sauwerd. In Sauwerd werd het een kamp land op de plaats van de huidige Schuttersweg; in Adorp een perceel grasland van kastelein P.M. Bos. Geoefend zou worden “op zondagmorgen na de ochtendpredicatie of des namiddags na de middaggodsdienst, naar bestiering van een bekwame onderrichter. Bij regen in één van de daarvoor bestemde lokalen”. Vermoedelijk waren dit schoollokalen, die op zondag niet gebruikt werden. De oefeningen werden merendeels gedaan met pieken (Gronings: paiken). Dat waren houten oefengeweren met lansvormige platte punt.

Er werden lijsten opgesteld van degenen die wegens lichaamsgebreken van de Landstorm waren vrijgesteld. Bij een bevolkingscontrole door kapitein J.C. Waldkirch kwamen 107 Adorper manschappen direct voor de Landstorm in aanmerking. Deze werden ingedeeld in twee urgentieklassen: ongehuwde mannen van 17 tot 45 jaar kwamen in de hoge urgentieklasse;

gehuwde mannen en ongehuwden van 45 tot 50 jaar in de lagere klasse.

Naast de Landstorm, die ook wel Landweer of later veelal de Schutterij werd genoemd, was er inmiddels ook een landelijke milizie in oprichting. De gemeente werd opgedragen 8 manschappen hiervoor te leveren. Door loting onder de actieve Landstormers werd hierin voorzien. Ook hierbij was remplacering (inhuren van een vervanger) mogelijk.

Belegering van de vesting Delfzijl

De landstormers kwamen vanaf het begin voor een zeer concrete taak te staan: de belegering van de vesting Delfzijl, nog hecht in Franse handen. Voortdurend deden de Franse troepen uitvallen om bij nacht en ontij vee en levensmiddelen te roven uit de omgeving om aan voedselgebrek te ontkomen. Dit Franse bolwerk zou nog geruime tijd veel aandacht vergen. Ook de Landstorm uit de gemeente Adorp kreeg hierbij een belangrijke taak.

Hoofdstuk 8

DE LANGE WEG NAAR DE VAL VAN DELFIJL

De belegering van de vesting Delfzijl

Delfzijl was al vanaf het begin van de zeventiende eeuw een vesting- en garnizoensstad geweest. Op 19 februari 1795 waren de Franse troepen er binnengerukt. Napoleon achtte het bezit van de stad van grote strategische betekenis; er konden tot 40 oorlogsschepen op de rede afmeren. De schepen lagen er betrekkelijk in de luwte en buiten het bereik van de gevreesde Engelse vloot. In 1799 werd er een grote kazerne gebouwd, terwijl de vestingwerken flink werden uitgebouwd. In 1813 lag er een Franse bezetting van 1400 man. Delfzijl was een moeilijk neembare stad geworden. Redenen, waarom de Pruisen en de Kozakken ervan afzagen Delfzijl stormenderhand te nemen. Men besloot de stad te belegeren.

Het werd langs deze weg een hele opgave om Delfzijl op de knieën te krijgen, want de Franse bezetting wilde, hoe slecht de oorlogskansen met Frankrijk verder ook verliepen, van geen wijken weten. Een langdurige belegering van de vesting was het gevolg. Ook de vesting Coevorden bleef nog lang in Franse handen.

De Landstorm in actie

Bij het verdrijven van de Franse troepen uit de stad Groningen werd een gewapende burgerwacht georganiseerd om orde en rustverstoring bij het wegvallen van het Franse gezag te voorkomen. Commandant van deze burgerwacht, de voorganger van de Landstorm, was Marcus Busch. Toen het reguliere gezag in Groningen goeddeels was teruggekeerd kreeg Busch de opdracht het opperbevel van alle bestaande Landstormafdelingen en afdelingen in oprichting op zich te nemen. Met 300 manschappen en 4 kanonnen trok hij naar Appingedam om daar mee te helpen Delfzijl in te sluiten. Hij kreeg daarbij voortdurend versterking van andere Landstormgroepen zodat de inmiddels tot kolonel bevorderde Busch in 1814 aan het hoofd stond van 2000 met geweren, of door gebrek daaraan met pieken bewapende manschappen, grotendeels voortgekomen uit de plaatselijke Landstormafdelingen.

Ook de gemeente Adorp werd gemaand landstormers te leveren. Gevraagd werden 20 tot 40 ongehuwde manschappen van 17 tot 45 jaar om zich hiervoor aan te melden. Ook werkvolk was nodig: zes werklieden werden gevraagd om zich met bijl en schop en ten minste één polsstok met een piek daarop naar Appingedam te begeven. Daarnaast werden voor direct

artilleriepaarden met begeleiders gevraagd voor Appingedam. Voor geschikte paarden werd *f* 250,- neergeteld.

Op 31 december 1813 dienden zich om 16.00 uur vier met twee paarden bespannen wagens en met twee voerlui per wagen in Appingedam te melden. Even later opnieuw twee met twee paarden bespannen wagens met twee voerlui voor Marssum, voor aanvoer van fourage.

Het gemeentebestuur stelde als gevolg van de oproep een lijst samen van 20 landstormers, die bereid waren mee te doen aan de belegering van Delfzijl. Deze bereidverklaring ging echter niet vanzelf. De gemeente bood eerst 10 stuiver soldij per dag, maar daar kwam niemand op af. Pas toen de gemeente *f* 1,- per dag bood, was er volop belangstelling. Op kosten van de gemeente moesten ook de benodigde pieken worden vervaardigd. De landstormers dienden zich naar Loppersum te begeven om zich daar onder commando van kolonel Busch te stellen.

De beloning van *f* 1,- per dag werd naderhand als hoog beschouwd: "Die in de Landweer houden wel *f* 5,- à *f* 6,- per week over!" Toen in februari 1814 de burgerij in verband met strenge kou verzocht werd om warme jassen in te zamelen voor de belegeraars van Delfzijl, leverde dat bezwaren op "omdat de burgerij de jassen in verband met de heersende koude zelf moeilijk kan missen. Dat temeer om deze te geven aan hen die zelf al zo ruim beloond worden!"

Ook werden paarden gevraagd voor een estafettedienst voor een snelle verbinding met het legercorps rond Delfzijl. Onne Berends Feringa en R.S. Kuitert, landgebruikers te Wetsinge, aangewezen voor deze taak, weigerden echter te paard naar Appingedam op en neer te trekken. De boeren met de meeste paarden en knechten kwamen daarvoor volgens hen het eerst in aanmerking. Bovendien was volgens hen de gemeente altijd achter in betalen. De gemeente had deze opdrachten maar moeten aanbesteden.

Voorts moest de gemeente 250 kg boter aan de troepen in Appingedam leveren, benevens ook zandzakken ter bescherming van de batterijen geschat.

Van een aantal inwoners kennen we de wederwaardigheden uit deze periode. Jan van der Berg woonde in de gemeente Adorp, maar was daar niet ingeschreven, waarschijnlijk om aan de dienstplicht te ontkomen. Voor straf werd hij als landstormer naar Delfzijl gestuurd. Maar hij wist te ontsnappen en dook onder. Jan Aljes Boerma deserteerde eveneens voor uitzending naar Delfzijl. Hij werd evenwel op de schaats gesignaleerd in Zuidwolde, waar zijn ouders woonden. Bij een poging tot arrestatie bleek hij echter reeds weer met onbekende bestemming te zijn vertrokken. Naar Delfzijl, volgens zijn zeggen, maar daar kwam hij niet aan.

Pieter Nienhuis kreeg geen vrijstelling voor zijn Landstormerstaak in Appingedam en werd gedwongen te gaan. Hij bleek daarbij zeer weerspannig en werd door twee politiemannen uitgeleverd aan Appingedam. Met al-

lerlei smoesjes voldeed hij daar ook niet aan zijn opdracht om manschappen te velde af te lossen. Vanwege het wederstrevige gedrag van Nienhuis moesten er daarom zes in plaats van vijf manschappen, die met klein verlof thuis waren, weer komen opdaven. Dat werd als zeer onbillijk ervaren en kon niet worden gedoogd. Eén veldwachter bleek echter onvoldoende om hem te arresteren en in Appingedam lukte het zelfs vijf manschappen niet om Nienhuis te overmeesteren!

In het gemeentearchief komen ook diverse andere gevallen van onderduiken en desertie voor, met verzoeken tot opsporing.

Het werd de Landstormers verder streng verboden hun posten te velde rond Delfzijl zonder toestemming te verlaten. De Landstorm telde op dat moment 157 deelnemers.

De landelijke militia

Ook voor de landmilitie (het nationale leger) had Adorp zijn contingent te leveren en de eerste lichter zou spoedig worden opgeroepen. Op 24 februari 1814 werd de gemeente opgedragen een lijst uit de Landstormers samen te stellen, die hiervoor in aanmerking kwamen. De eerste loting voor het nationale leger vond plaats op 21 maart in de kerk van Obergum. De eerste oproep volgde voor 4 mei. Het arrondissement Appingedam moest 400 miliciens leveren, waarvan acht uit de gemeente Adorp. Deze acht dienden zich om 9.00 uur te melden in de Grote Kerk (Martinikerk) in Groningen.

Snel trouwen om zo onder de verplichting uit te komen was verboden. Alleen met speciale toestemming van de overheid kon hiervan worden afgeweken. Remplacering was mogelijk, maar er werd voor gewaarschuwd niet alle remplaçanten zomaar goed te keuren: voorkomen moest worden dat teveel “jonge losbollen” het leger zouden bevolken.

Ook vroeg de landelijke militia om paarden. Het arrondissement diende er 100 te leveren; de gemeente Adorp werd aangeslagen voor drie paarden en tien begeleiders. Witte of bonte paarden werden niet geaccepteerd. De paarden moesten niet te groot zijn, met een lange staart, sterk en welgevormd. Voor goedgekeurde paarden, afgeleverd met halster en op goed beslag bij de Groene Weide in Groningen, werd f 250,- uitbetaald. Even later werden nog 25 paarden uit het arrondissement gevraagd, aan te melden bij kastelein A. Schattenberg van de Groene Weide. Goedgekeurd en afgeleverd in Utrecht werd f 265,- per paard neergeteld.

Op 25 maart 1814 werd de gemeente gevraagd opgave te doen van alle in de gemeente aanwezige wagens, paarden, schepen en ponten. Een oproep werd aan de bevolking gedaan om scheurlinnen, pluksel, tafellinnen, handdoeken en hemden ten behoeve van gekwetste verdedigers van het vaderland te leveren. Gevraagd werd om mild te geven gezien de grote behoefte hieraan bij de vele hospitaalgewonden.

Ongeregelheden in de samenleving

Voortdurend bereikten het gemeentebestuur waarschuwingen over ongewenste activiteiten in de samenleving. Rondstruinende deserteurs, militairen die zwarte handel dreven door voedsel voor het leger en de paarden te verkopen. Er werd gewaarschuwd tegen loslopende “officieren”, die paarden vorderden (dit was alleen geoorloofd als zij in het bezit waren van een machtiging van overste Von Bülow).

Op 25 maart kwam een verzoek binnen om politieversterking voor de post Onderdendam (in die tijd centrumplaats) met als taak: bescherming tegen misdaad, landloperij en bedelarij, de veiligheid der wegen en eigendomsbescherming, tegen baldadigheid, brooddronkenheid en zedenbederf en verfoeilijke kansspelen. Ook dienden de “verzamelingen” in herbergen bijzonder in het oog te worden gehouden. Daar, zo meende men, werd tegen de Koning opgestookt of werd het overbrengen van brieven naar de vijand georganiseerd.

Ook alle hannekemaaiers, kiepkerels en via zeehavens of zeegaten binnekomende vreemdelingen dienden zorgvuldig “geëxamineerd” te worden. Wie geen gevisieerd paspoort bezat, diende onverwijld in hechtenis te worden genomen. Dat gold ook voor hen, die “naar vermoeden geen goede gezindheid hebben”.

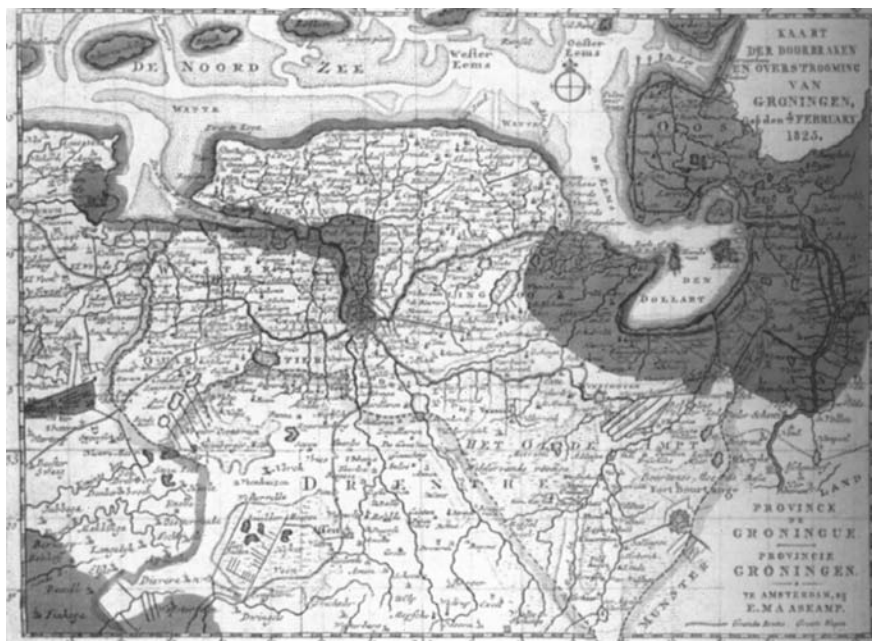
Ook moest worden nagegaan of turfgravers en maaiers uit Münsterland of elders hun militaire dienstplicht in het land van herkomst wel hadden vervuld.

Een gedeserteerde ritmeester uit het Pruisische leger, die Landstormafdelingen had benaderd om werk als instructeur, diende bij aantreffen onverwijld te worden gearresteerd.

In november 1814 volgde nog een brief om het “opsporen van geboefte en vreemdelingengespuis” te intensiveren, de controle op de wegen te verscherpen, bossen te doorzoeken op “landlopers, vagebonden en ex-militairen, die geen oorlogsinkomsten meer hebben en het werken verleerd zijn”. Vooral de naderende winter zou in verband met de slechte economische toestand in heel Europa aanleiding kunnen geven tot veel ongeregeld volk in de samenleving. De boeren werden gewaarschuwd er op toe te zien, dat geen “ongepatenteerde lieden” in schuren, loodsen of hooibergen zouden overnachten, terwijl de beheerders van tolhekken, schippers, postkoetsen en veerlieden verboden werd personen te vervoeren zonder geldige pas of verlofpas. Zonder geldige papieren dienden dezen onverwijld te worden uitgeleverd aan de lokale overheid. Voor het aanbrengen van deserteurs of onderduikers werd een premie van *f* 21,- uitgelooft. Logementen of herbergen die deserteurs onderdak verschafte werden bestraft met sluiting van zes week tot een jaar.

Bedreiging volksgezondheid

In tijden van maatschappelijke onrust gaat de medische en veterinaire toe-

De overstromingen van 1825 troffen ook Ubbega

stand door onvoldoende aandacht veelal achteruit. Dat was ook in de Ubbega-contrerien het geval.

In 1786 was de laatste grote veepestepidemie met verschrikkelijke gevolgen over de West-Europese rundveestapel heengegaan. In januari 1814 werd in Münsterland opnieuw veepest gesignaleerd en even later bij Bremen. Allerlei beperkende bepalingen voor veetransport werden ingesteld. Voor 4 duiten konden de veehouders een brochure kopen hoe men de veepest kon bestrijden, o.a. door “zwavelzure beroking”. Over inenting werd nog niet gesproken. De epidemie zette echter niet door.

Erger leek het uitbreken van de zwarte builenpest in Smyrna (Izmir, Turkije), een ziekte die door de eeuwen heen een grote tol onder de mensen heeft gevergd. In 1350 kwamen van het klooster van Aduard 213 bewoners door de pest om. In 1581 stierven in de stad Groningen 13.000 mensen aan deze gevreesde ziekte. In Denemarken, maar ook elders, raakten sommige streken er bijna door ontvolkt; het land werd niet meer bewerkt en viel opnieuw terug tot heideveld met een extensieve schapenbeweiding of tot woeste grond. Alarmerend was, dat een schip uit Smyrna op weg was naar Amsterdam. Er werden uitgebreide voorzorgsmaatregelen getroffen om een pestuitbraak te voorkomen.

Ook de hondsdoelheid stak voortdurend de kop op. Een dolle hond had bij Onderdendam velen gebeten. Loslopende honden dienden direct te worden gedood. In geval een hond voorzien was van een behoorlijk slepende bongel, was loslopen toegestaan. Op het aanbrengen van een dolle hond

stond f1,50 premie.

Een andere bedreiging vormden de koepokken, toen ook wel kinderpest genoemd. In missives aan de priesters, predikanten, geneesheren en godsdienstleraren, te brengen in de kerkkondiging, werd gewezen op het belang van inenting tegen deze ziekte. Gelukkig bestond er in onze provincie, in tegenstelling tot elders, nog weinig vooroordeel tegen inenting. Maar "bij de minder opgeklearde lagere klassen der bevolking is er nog te veel vooroordeel en onverschilligheid". Er werd bijgezegd, dat de inenting niet van Franse, maar van Engelse oorsprong was. Daarnaast eiste de "gevreese kinderziekte" (kinderverlamming) bij golven voortdurend zijn tol.

Ten slotte werd ons gebied door de eeuwen heen geteisterd door malaria oftewel de "driedaagse koorts". Vooral na de doorbraken van de Reitdiepdijken in 1825 volgde een grote malariagolf, die in het stroomgebied van de rivier vele doden veroorzaakte. In Ubbega kwam de ziekte zoveel voor dat de hannekemaaiers deze streken meden en spraken van "de koortslanden". De afsluiting van het Reitdiep in 1876, dat daardoor geen open getijderivier meer was, gaf verbetering. Pas met het gereedkomen van het gemaal Electra kwam er echter een definitief einde aan deze ziekte.

De kerken in moeilijkheden

Door alle door de tijdsomstandigheden veroorzaakte problemen kwamen de kerken in grote financiële moeilijkheden en konden de tractementen niet tijdig worden uitbetaald. De predikant van Adorp-Harssens zag zijn achterstallig tractement oplopen tot f 203 en 17 stuiver. De predikant van Dorquert (Dorkwerd)-Wierum had zelfs een salarisachterstand van meer dan f400,-. De kerken opperden de gedachte om de kerkkondiging voor de gemeente voortaan te staken, tenzij de gemeente ervoor betaalde. Maar deze gedachte vond geen steun: het wettige gezag diende te worden geëerbiedigd. De gemeente stelde daarop de kerkkondiging verplicht, ook voor particuliere annonces, mits deze gevisieerd waren door de schout.

Aan J. Bebingh (laatste bewoner van de Wetsinger Onstaborg), administrerend kerkvoogd van Adorp, Sauwerd en Wetsinge werd gevraagd of de salarisachterstanden uit de diakoniekas, de kerkenkas of uit de gemeentekas konden worden betaald. Verder was er schade ontstaan aan kerkelijke goederen. (Door de Kozakken, die veelal in en om de kerken bivakkerden?) Geopperd werd het voorstel om deze uit de Ommelander kas te betalen. Men kwam er niet uit. Het resultaat was dat men de inmiddels aangestelde Gouverneur (Commissaris des Konings) van Groningen, mr. G.W. baron van Imhoff, om een beslissing vroeg. De uitspraak luidde: "de kerkenkas moet betalen; de eerste helft van de achterstand per 1-11-1815, de tweede helft een jaar later".

Overigens hadden ook de onderwijzers en de Landstorminstructeurs een salarisachterstand en schout G.G. Zijl zelfs 18 maanden. Het was duidelijk, dat de gemeente zich een eigen inkomstenbron moest creëren in de

vorm van een gemeentelijke belasting. Dat zou ook spoedig gebeuren.

23 mei 1814: Delfzijl capituleert

De bevolking van Appingedam en omstreken kwam onder grote druk te leven: rondom Delfzijl waren plm. 2000 belegeraars bij burgers ingekwartierd. Voor een overnachting op een strozak werd drie stuiver vergoed, voor een volledige inkwartiering (geen kost) 13 stuiver. Daar de economische activiteit al geruime tijd vrijwel volledig stil lag ontstond financiële nood bij een steeds groter deel der bevolking. Daarom ging er een verzoek uit naar de kerken om te collecteren voor de nooddruftigen in Appingedam, die immers met zo grote blijdschap meewerkten aan het belegeren van de Franse vijanden. Hieraan werd voldaan, met een oproep aan de burgerij om mild te willen geven voor de medeburgers in nood.

Inmiddels stortte het Napoleontische Rijk in. Nadat eind april 1814 de geallieerde legers Parijs waren binnengerukt, zag Napoleon zich tot overgave gedwongen. Hij werd gevangen genomen en, zoals al vermeld, verbannen naar het Middellandse Zee-eilandje Elba.

Toen dit bericht ook tot de Franse bezetting in Delfzijl was doorgedrongen, gaven ook zij zich over. Het was het allerlaatste Franse bolwerk in ons land. Op 23 mei 1814 vertrok het Franse garnizoen met 40 wagens vol munitie en uitrusting. Op 11 juni bereikte de ongeveer 1100 man tellende stoet de Franse grens, om daarna op 21 juni Parijs te bereiken. De zieken, vrouwen en kinderen van de bezetters werden in vijf schepen afgevoerd. Op 24 mei werd de stad vervolgens in bezit genomen door gouverneur baron van Imhoff.

Wat zij aantroffen in en om Delfzijl was een beeld van grote verwoestingen. Gebouwen, werktuigen, veel was vernietigd. Het werd eerst puinruimen. Er werd een commissie van onderstand tot herstel van de landbouw rondom Delfzijl opgericht.

Het zag er naar uit, dat het grote herstel van het ernstig verarmde Nederland na de Franse tijd kon beginnen. Maar er zou eerst nog een grote strubbeling komen.

Hoofdstuk 9

NAPOLEON VINDT ZIJN WATERLOO

Soeverein Vorst Willem aanvaardt het gezag

Nadat in november 1813 de Fransen uit de Ubbegaër contreien en in het voorjaar 1814 uit vrijwel het gehele land door de Pruisische en de Kozak-kentroepen waren verdreven, richtte een voorlopig regeringscomité zich tot het Nederlandse volk. Het volk werd daarin uitvoerig gewezen op de oude en dure verplichting en genegenheid jegens het Huis van Oranje. "Nu het land grotendeels is gezuiverd van rovende en plunderende vijandelijke benden en jarenlang gekneld is geweest door slaafse banden", aldus het comité, volgde een huldebetuiging aan het Huis van Oranje. De op 30 november 1813 in Scheveningen gelande prins Willem Frederik werd daarop uitgeroepen tot soeverein vorst van de Nederlanden.

De gemeenten werden opgeroepen de kerken te bewegen om op donderdag 13 januari 1814, gelijktijdig met het bevriende Groot Brittannië, een dankdag te houden voor de bevochten bevrijding en deze dag tevens een biddag te doen zijn voor "de vaderlanders, die nog onder het slaafse juk zuchten". (Gorinchem, Den Helder, Coevorden en Delfzijl.) Even later vroeg Zijne Koninklijke Hoogheid Willem de kerkelijke leraren tijdens de zondagse godsdienst de rampen in hun gebeden te gedenken en te bidden om afwending.

De burgerij van de gemeente Adorp werd in de gelegenheid gesteld een request inhoudende een aanhankelijkheidsbetuiging en een huldebetoon aan Koning Willem te tekenen.

Geen rancune van prinsgezinden jegens patriotten

De gemeenten werd tevens gevraagd een lijst te maken van ambtenaren die sinds 1795 het slachtoffer van de revolutionaire tijd waren geworden en de toestand aan te geven waarin zij zich thans bevinden. Degenen die om hun afwijzende mening ten aanzien van de Franse overheersing hun functie waren kwijtgeraakt dienden onverwijld daarin te worden hersteld.

Opmerkelijk is na de gezagsommekeer de verzoenende toon jegens de vroegere patriotten; Koning Willem ging hierin voorop. Trouwens, al kort na de overheersing van ons land door Frankrijk circuleerde in ons land een brief, afkomstig van het slot Oranienburg in Pruisen, die bestemd was voor alle overheidsdienaren. Daarin werd hen opgedragen om onder het nieuwe bewind de opgedragen taken nauwgezet uit te voeren en vijandige tegenstellingen onder de bevolking zoveel mogelijk tegen te gaan. Aanwijzingen voor "bijltjesdagsymptomen" zijn er dan ook niet. Het thema van alle overheidsproclamaties luidde: "Niet terugzien, maar eensgezind en met kracht

werken aan het herstel en de wederopbouw van het verarmde land”.

Na het sluiten van het vredesverdrag tussen de Geallieerden en het verslagen Frankrijk op 31 mei 1814 tijdens het Weense Congres moest er echter eerst feest worden gevierd en wel op 11 juni. Vanaf de torens van Sauwerd, Groot Wetsinge, Adorp en Wierum wapperden de vlaggen, terwijl de klokken werden geluid van 7 tot 8, 11 tot 12 en 18 tot 19 uur. De bevolking werd opgeroepen aan de vreugdeuitingen vorm te geven en daaraan deel te nemen.

Waarom bij het sluiten van de vrede niet direct spontaan feest gevierd werd lag aan de toenmalige verbindingsmogelijkheden. Het bericht over de gesloten vrede in Wenen kon onze contreien pas na meerdere weken bereiken.

Hoge oorlogskosten voor de gemeente

Een groot probleem voor de gemeente Adorp vormden de kosten van de Landstorm: de hoge personele kosten en de kosten van de wapens en pieken drukten zwaar op het gemeentelijke budget. Van hogerhand werd geadviseerd deze op de post onvoorziene uitgaven te boeken, maar daarmee kon het probleem voor Adorp, gezien de hoogte van deze post, niet worden opgelost. Ook een probleem vormden de kosten, gemaakt voor en door de bezettende Kozakkentroepen. Zo hadden passerende Kozakkentroepen ongevraagd en zonder betaling een aantal paarden meegevoerd. Een grote post vormden de personele kosten van de uitgezonden landstormers voor de blokkade van Delfzijl. In juni 1814 werden de kosten van de oorlog voorlopig becijferd op een totaal van 2346 gulden 5 stuiver en 4 duit. Volgens een opgave van de gemeente waren bij de blokkade van Delfzijl onder de Adorper belegeraars geen doden of gewonden te betreuren.

Inmiddels begonnen ook miliciens, ingelijfd in het Franse leger, na de val van Napoleon uit Frankrijk terug te keren. De vraag of zij van verdere dienstplicht zouden zijn vrijgesteld werd ontkennend beantwoord: deze geëfende soldaten konden voorshands niet worden gemist; zij werden in het nationale leger opgenomen.

Koning Willem komt Groningen bezoeken

In september 1814 bracht Koning Willem (eigenlijk nog soeverein vorst Willem, maar sinds 16 maart 1815 Koning Willem I) een meerdaags bezoek aan ons gewest. Aanleiding was het 200-jarig bestaan van de Groninger Universiteit. Een erewacht van studenten te paard wachtte het koninklijke rijtuig met gevolg bij De Punt op. In de Nieuwe Kerk werd de vorst onder meer toegesproken door de onder Wierum geboren predikant Jacobus Albertus Uilkens (1772-1825), van 1815 tot zijn dood aan de universiteit hoogleraar in de landhuishoudkunde. Vier dagen verbleef de vorst in Stad en Ommeland. Evenals bij het voorgenomen bezoek van Napoleon in 1812 (dat door de militaire ontwikkelingen in Rusland echter werd afgelast) kregen de gemeen-

tebesturen weer allerlei instructies om de wegen goed te eggen en de sporen te dichten, bruggen, voetpaden en vonders in goede staat van onderhoud te brengen, opdat de koninklijke stoet zonder problemen zou kunnen passeren. De bevolking werd opgeroepen met vlaggen, groenversiering aan de huizen en tijdens de passage met gepast eerbetoon de aanhankelijkheid aan de Koning te betuigen. Uit niets blijkt, dat de Koning ook door de gemeente Adorp is gekomen. Wel bezocht hij Appingedam-Delfzijl, waar zich vlasrotterijen bevonden. Er werd gewaarschuwd voor de linnenblekerijen langs de weg, die de paarden van het koninklijke rijtuig zouden kunnen doen schrikken. Loslopende stieren langs de route dienden goed getuierd te worden.

Bij Gaarkeuken stonden 3000 landstormers opgesteld ten afscheid aan de Koning, die zijn reis naar Friesland vervolgde.

Napoleon ontsnapt van Elba

Men dacht in Nederland, dat met het verslaan van Napoleon, zijn gevangenneming en verbanning naar Elba en na de overgave van Delfzijl als het laatste Franse bolwerk in ons land, er een periode van staatkundige consolidatie en wederopbouw zou kunnen beginnen. Maar dat pakte geheel anders uit. Terwijl de overwinnaars op het Weense Congres in 1815 het West-Europese territoir over de verschillende mogendheden herverdeelde, waarbij België en Luxemburg aan Nederland werden toegevoegd, zat de naar Elba verbannen keizer te broeden op mogelijkheden om uit deze situatie te ontsnappen. Vooral nadat Napoleon berichten bereikten, dat sterke politieke groeperingen in Parijs naar zijn terugkeer verlangden. In het geheim bouwde hij op het eiland een netwerk op om een ontsnappingspoging voor te bereiden. In de nacht van 1 op 2 maart 1815 was het zover: Napoleon wist met een mini-legertje en 4 kanonnen aan boord van een paar schepen aan de aandacht van de Engelse bewakingsvaartuigen te ontsnappen en onopgemerkt naar de Franse kust te zeilen. Op 15 maart zette hij bij Cannes voet aan wal op Franse bodem. De commandanten van de troepen, uitgezonden om hem daar te arresteren, werden door de sterke persoonlijkheid Napoleon even streng aangekeken om hen te beduiden zich achter hem te stellen. Zonder uitzondering liepen de voor arrestatie uitgezonden troepen naar Napoleon over. Het werd een verbazingwekkend snel aanzwellende stoet, die een zegetocht werd, op weg naar Parijs. Vakantiegangers naar Zuid-Frankrijk kennen veelal de "route Napoléon", van Cannes door de Franse Alpen via Grenoble en Lyon naar Parijs.

Napoleon opnieuw Frans staatshoofd

Aangekomen bij Parijs werd Napoleon met veel triomfgeschal binnengehaald en werd hem direct weer de macht in handen gegeven. De inmiddels aangestelde koning Lodewijk XVIII waren de Fransen al lang zat: hij bleek van de Franse revolutie niets geleerd te hebben. Op de oude voet van de Bourbon-vorsten regeerde hij verder. Hij werd aan de kant gezet en moest uitwijken.

In een recordtijd wist Napoleon weer een leger uit de grond te stampen. “Voor elke Fransman die een hart heeft is nu het ogenblik gekomen om te overwinnen of te sterven” riep Napoleon het Franse volk toe. Op 1 juni 1815 beschikte hij al weer over een legercorps van 170.000 man, 350 kanonnen en redelijk veel cavalerie. Het eerste doel om zijn vroegere keizerrijk in oude glorie te herstellen was de verovering van de Nederlanden.

Geallieerde tegenmaatregelen

De Geallieerden dachten er niet aan om deze nieuw ontstane situatie, waardoor zij overrompeld waren, over zijn kant te laten gaan. Een nieuwe veldtocht tegen Frankrijk bleek nodig. Brussel werd het hoofdkwartier van de snel te vormen Geallieerde legermacht. Men hoopte van daaruit het Franse leger dat België binnenrukte te verslaan om daarna een nieuwe opmars naar Parijs te beginnen. Maar Napoleon probeerde de Geallieerden voor te zijn. Verrassend snel rukte hij met zijn leger de Nederlanden binnen. Inmiddels vestigde het Engelse leger zich, onder opperbevel van generaal Wellington, met 115.000 man westelijk van Brussel, zodat de verbinding met Engeland via de zeehavens verzekerd was. De Pruisen onder commando van generaal Blücher namen met 117.000 manschappen positie in ten zuidoosten van Brussel.

Op weg naar Brussel deelde Napoleon het Pruisische leger in een treffen bij Ligny, noordoostelijk van Charleroi, gevoelige klappen uit en wist hij dit stadje te veroveren. Doch verslagen waren de Pruisen niet. Met een omtrekkende beweging was Blücher voornemens Napoleon opnieuw aan te vallen. Napoleon bleek hiervan op de hoogte te zijn. Hij probeerde daarom met een snelle aanval de Geallieerde legers te scheiden door het strategische kruispunt van wegen Quatre Bras ten zuiden van Waterloo te veroveren.

Onder opperbevel van generaal Wellington opereerde eveneens een weinig geoefend leger uit de Nederlanden, bestaande uit 20.000 Noord-Nederlanders en 40.000 Belgen. (België telde toen tweemaal zoveel inwoners als Nederland.) Prins Willem, oudste zoon van Koning Willem I, de latere Koning Willem II, voerde het commando over de Nederlandse troepen bij Quatre Bras en kreeg de opdracht dat kruispunt tot elke prijs te verdedigen.

De slag bij Waterloo

Op weg naar Waterloo werd om Quatre Bras zeer verwoed gevochten; aanval op aanval kregen de Nederlanders, later versterkt met Engelse troepen, te verduren. Maar door de verbeterde tegenstand lukte het Napoleon uiteindelijk niet het kruispunt in handen te krijgen.

De Fransen begonnen een serie verwoede aanvallen op het leger van Wellington. Daarbij werd de toestand zeer kritiek en ieder vroeg zich af: “Waar blijft Blücher met zijn troepenmacht”.

Een bijzonder verbeterde strijd volgde, onder zeer slechte weersomstandigheden, met aan weerszijden enorme verliezen aan manschappen, paar-

den en materiaal. Op een uiterst kritiek moment in de strijd kwam Blücher met zijn troepenmacht opdagen en kon hij het Franse leger in de flanken aanvallen. Mede door het slechte weer was Blücher met zijn leger aan het dwalen geraakt en had hij daardoor een bijna funeste vertraging opgelopen.

Napoleon, die veel waagde en al zijn reserves in de strijd had gegooid, was op deze aanval op zijn flanken onvoldoende voorbereid en zag zich na een uiterst bloedige strijd genoodzaakt de aftocht te blazen. Hij had zelfs geen cavalerie meer om met vertragende gevechten de aftocht te dekken. Deze nederlaag was voor Napoleon dan ook dodelijk: de weg naar Parijs, achter het vluchtende Franse leger aan, lag nu open. 18 juni 1815 was de beslissende dag in de strijd geworden en betekende het definitieve einde van Napoleons machtsdromen. Frankrijk moest wederom capituleren en Napoleon werd opnieuw gevangen genomen. Nu werd hij verbannen naar het kleine rotseilandje Sint Helena, op het Zuidelijke Halfronid midden in de Atlantische Oceaan gelegen. De mogelijkheid om nog eens te ontsnappen was nu wel uitgesloten.

Na de slag kon de balans worden opgemaakt: in slechts een paar dagen vonden op een zeer klein grondgebied 50.000 manschappen en ongeveer 10.000 paarden de dood. Een stuk aardbodem van enige honderden ha was met bloed doordrenkt.

Ook onze kroonprins, de latere Koning Willem II, kwam niet ongeschonden uit de strijd te voorschijn. Zijn paard werd onder hem weggeschoten. Een kogel doorboorde zijn linker schouder, maar toch vocht hij door. Kort daarna viel hij in bewusteloze toestand neer. Zijn adjudanten droegen hem het slagveld af. Naderhand bleken zijn verwondingen echter mee te vallen. Vrijwel geheel valide kon hij verder ongehinderd door het leven gaan.

Impressie van een bezoek aan Waterloo

Enkele lezers van deze artikelenserie – die zoals vermeld eerder in het *Contactblad voor Sauwerd, Wetsinge en Adorp* werd gepubliceerd – adviseerden ons een bezoek aan het slagveld bij Waterloo te brengen. Wat daar is gebeurd wordt er op een zeer aanschouwelijke wijze in beeld gebracht; de bezoeker krijgt een goed inzicht in de toenmalige krijgskunde en de wijze van oorlogvoeren.

In augustus 1999 werd de reis gemaakt. Het toeristeninformatiebureau in Waterloo verschaft de bezoeker alle inlichtingen. Dit bureau was tijdens de slag het hoofdkwartier van generaal Wellington. Thans is het tevens een museum, dat het bezichtigen meer dan waard is. Het slagveld ligt op korte afstand van Waterloo.

Indrukwekkend is daar een panoramisch uitzicht over het slagveld, op de wijze van het H.W. Mesdag-panorama in Scheveningen. Het geheel geeft een goed beeld van de verschrikkelijke strijd, waarbij de kruitdampwolken en barrières van opgehoopte lijken van gesneuvelde soldaten en paarden vaak de enige bescherming boden. Paarden, die hun berijder kwijt waren,

hollen verwilderd door het slagveld. In een nevengebouw wordt het verloop van de slag aanschouwelijk gemaakt.

De Leeuwenheuvel

Op de plaats waar prins Willem gewond van het slagveld werd gedragen, heeft de Nederlandse regering in 1820 als herinneringsmonument een 45 meter hoge heuvel opgeworpen, die per trap te beklimmen is. Daarop is een grote vergulde leeuw geplaatst, die grimmig in de richting van de aartsvij-

De Leeuwenheuvel

and Frankrijk kijkt. Vanaf deze heuvel heeft men een zeer goed uitzicht over het gehele slagveld. De boerderijen, die tijdens de slag een grote rol speelden, zijn (weliswaar gerestaureerd) nog onveranderd aanwezig. Eén der boerderijen was het hoofdkwartier van Napoleon. Thans is het ook een aan de slag gewijd museum.

Begunstigd door schitterend zomerweer het slagveld vanaf de Leeuwenheuvel overziende, kan men proberen het menselijk drama van 185 jaar geleden te overdenken. Maar het heden is er wel nadrukkelijk aanwezig: onophoudelijk komen vliegtuigen in glijvlucht over om even verderop op het vliegveld Zaventem (Brussel) te landen. Op de autosnelweg Brussel-Charleroi, die pal langs het slagveld loopt, raast het verkeer zonder ophouden verder. Op het voormalige slagveld waren de boeren druk aan het maaidorsen. Al deze mensen boven, langs of op het slagveld zullen wel andere dingen aan hun hoofd hebben dan te mijmeren over het drama van 16 tot 18 juni 1815. Een groepje Duitse toeristen, druk discussiërend over de enorme verdeeldheid van de West-Europese volken door de eeuwen heen, kwam tot de conclusie: "Eine EU ist doch besser!"

Hoofdstuk 10

LANGZAAM OP WEG NAAR EEN STAGNERENDE VREDE

De nagalm van Waterloo

Bij het Nederlandse volk heeft de slag bij Waterloo een diepe indruk nagelaten. Het was ook de enige grote veldslag, die tot dat moment binnen de grenzen van het Koninkrijk der Nederlanden is geleverd (België behoorde toen ook bij Nederland), waarbij Nederland ook daadwerkelijk was betrokken. Ook nadien is het binnen Nederlands grenzen nooit meer tot een dergelijk massaal treffen gekomen. In het taalgebruik werkt deze veldslag nog door in uitdrukkingen als “zijn Waterloo vinden”.

Romantische componisten brachten de slag bij Waterloo op muziek. Begin twintigste eeuw werd men geacht pas goed te kunnen orgelspelen (harmoniumspelen), als men het muziekstuk “De slag bij Waterloo”, inclusief het trompetgeschal van de militaire muziek, het gebulder der kanonnen en het klagen der gewonden goed wist te vertolken. Daarnaast moest men daarvoor de toen populaire mars “Die alten Kameraden” goed kunnen spelen. Maar... de wereld is in korte tijd sterk veranderd!

Andere tijden, andere scholing

Onlangs bleek in een gesprek met een jeugdige gediplomeerde HBO-er, dat deze nog nooit van Napoleon had gehoord, laat staan van een slag bij Waterloo. Voor ouderen is dat onvoorstelbaar. Maar de opleiding van onze hedendaagse jeugd biedt volop mogelijkheden om zelfs de meest elementaire kennis van de geschiedenis mis te lopen. We mogen gerust aannemen, dat een dergelijke situatie in de naaste toekomst bepaald niet uitzonderlijk meer zal zijn. Daar staat gelukkig wel veel tegenover, zoals een grote kennis van de informatietechnologie, waarvan de ouderen veelal geen weet hebben. Daarnaast veelal meer expressieontwikkeling en meer sociale vorming. De overweging is daarbij: “Met gegevens die men kan opzoeken of kan naslaan moet men zijn hersens niet vermoeien.” Echter: “Wat niet weet, wat niet deert”; de kans dat via internet informatie over Napoleon zal worden opgevraagd door degene die nog nooit van hem heeft gehoord, lijkt uiterst klein. Aan de uitspraak van Bilderdijk: “In het verleden ligt het heden; in het nu wat worden zal” is bij de vorming van bovengenoemde HBO-er in ieder geval voorbijgegaan.

Vergeleken met andere ontwikkelde landen van de wereld is men in Nederland met de veronachtzaming van de parate kennis, met name op het gebied van geschiedenis en geografie, extreem ver gegaan. Een gevolg is,

dat het nieuwsaanbod van de media door jongeren soms onvoldoende wordt geplaatst. Daarnaast geeft het ook veelal een culturele armoede aan.

Nawerk van de Franse overheersing

Het Adorper gemeentebestuur kreeg nog te maken met veel nawerk voor de gemaakte kosten van de Franse en de Kozakkenbezetting en de belegering van Delfzijl door de Landstormers. De kosten van de Landstormoefeningen; problemen over de leverantie van 250 kg boter aan de belegeraars van Delfzijl ter waarde van 30 gulden 14 stuiver 6 duit, die niet was betaald. Leveranties voor militaire doeleinden dienden volgens instructies van het gemeentebestuur vlot te worden uitgevoerd, waarna betaling zo mogelijk binnen drie maanden zou volgen. Alle leveranties dienden zorgvuldig te worden genoteerd en de declaraties dienden iedere maand te worden ingediend. Geldgebrek maakte echter veelal uitbetaling onmogelijk. Problemen waren er over betaling van een grote partij geleverd hooi, waarvan de helft wegens inferieure kwaliteit was afgekeurd. Ook waren er allerlei problemen met remplaçanten, die om allerlei redenen de vergoeding niet kregen van de dienstplichtigen, die zij vervingen.

De boeren werd opgedragen hun naar elders vertrekkend dienstpersoneel niet eerder uit te betalen dan na vertoon van een schriftelijk bewijs, dat zij hun wapens en pieken hadden ingeleverd.

De directe oorlogskosten zouden centraal worden afgehandeld en als een vordering ten laste van de Franse kroon worden ingediend, maar dat werd een betaling op de lange termijn.

Om in acute geldnood te kunnen voorzien werd bij wet van 18 november 1815 een speciale oorlogsbelasting ingesteld. Van de gemeente Adorp werden daarvoor 150 inwoners aangeslagen; de armsten werden ontzien.

Om het gemeentelijk bedrijf financieel verder draaiende te houden werd een zettterscollege ingesteld, dat als taak kreeg het aanslaan van de inwoners voor de hoofdelijke omslag, een gemeentelijke belasting ter delging van de gemeentelijke uitgaven. Nicolaas Copius Bolt, schoolmeester in Groot Wetsinge en Goossen Geerts Groenendal, landbouwer onder Harsens werden zetter. Ze werden beloond met *f* 12,- als vergoeding voor hun gewichtige taak om “zonder aanzien des persoons en onpartijdig alles aan te wenden voor een richtige executie der wet en een onberispelijke uitoefening van hun plicht”. Voor vacatureopvulling in het zettterscollege kon de gemeente een voordracht indienen bij de Gouverneur (Commissaris des Konings).

Ook het alledaagse werk voor de gemeente kreeg meer en meer zijn beslag. Zo werd van hogerhand bepaald, dat molenaars geen rundvee of varkens mochten houden. Bakkerijen mochten niet in of naast molens gevestigd zijn. Dit alles om de aanbieders van gemaal te beschermen tegen malversatie. De gemeente Adorp voldeed hieraan: de enige molen binnen de gemeente

“voor rogge, weite en beestenvoer” had geen relatie met een bakkerij. Verder konden molenaars, bakkers, grutters, wijnkopers en tappers voor 10 stuiver beëdigd worden door het gemeentebestuur, hetgeen als een waarborg tegen malversatie werd gezien.

Een ernstige waarschuwing aan de bevolking ging uit naar aanleiding van het verdwijnen van paalwerk uit het Reitdiep, dat als brandstof was gebruikt.

Ook werd gewaarschuwd voor het kappen van bijten in het ijs om aal te vangen, hetgeen voor passanten over het ijs tijdens duisternis gevaar opleverde. (Doordat in die tijd de nog onverharde wegen en voetpaden vaak slecht begaanbaar waren, kon de ijsvloer soms een goed alternatief bieden.)

Op de derde zondag van 1815 kreeg schout G.G. Zijl na het beëindigen van de ochtendpredikatie de gelegenheid bekend te maken, dat de kohieren van de door het zettterscollege vastgestelde gemeentelijke belasting bij de gemeenteontvanger aanwezig waren. Reclameren tegen de aanslag was mogelijk. Ook de kohieren van de belasting op dienstboden en paarden waren gereed en lagen ter inzage.

Voorts werd de kerken opgedragen om de cachotten (gevangencellen, dikwijls aanwezig in oude torens) in orde te brengen om de vele rondlopende deserteurs, dienstweigeraars (ook uit het buitenland), vagebonden, bedelaars en dat soort lieden op te kunnen sluiten. In de voormalige herberg Zuiderstraat 12 in Adorp, waarin de gemeente zijn eerste onderkomen had, zijn in de kelder de restanten van een cachot nog aanwezig. De herbergen mochten alleen personen met geldige identiteitspapieren onderdak verschaffen. Terwille van de goede orde dienden de taperijen en herbergen om 22.00 uur gesloten te zijn. Uit krijgsgevangenschap naar hun familie teruggekeerde militairen, die zich niet aanmeldten bij het nationale leger, maar ook degenen die hen herbergden, dienden onverwijld te worden gearresteerd.

Het gebod om de openbare erediensden met klokgelui aan te kondigen werd ingetrokken; dit werd nu aan de kerken overgelaten.

Rustpauze na een roerige tijd

Na het verdrijven van de Franse troepen, het vertrek van de Kozakken en de capitulatie van Delfzijl begon langzamerhand het normale leven weer te keren. Zij het, dat nog veel ongeregeld volk de samenleving onveilig maakte en veel aandacht nodig was voor het bewerkstelligen van een verder geregeleerde samenleving. Daartoe werd per landelijk decreet een volkstelling aangekondigd, te houden op 22 februari 1815. Vóór 7 maart moesten de resultaten in Onderdendam aanwezig zijn. In de gemeente Adorp werden 781 inwoners geteld; de verdeling over de kerspels is niet aangegeven. De provincie Groningen telde 107.820, de stad Groningen 27.824 en Winsum 1485 inwoners. In juni 1815 volgde een landbouwtelling. Het bestuurlijk centrum van de provincie werd voor steeds meer zaken de stad Groningen, ten koste

van Appingedam, dat het bestuurlijk centrum voor ons gebied tijdens de Franse tijd was, als hoofdplaats van het departement Westereems. Alleen de rechterlijke macht bleef nog geruime tijd in Appingedam. Het woord provinciehuis kwam steeds meer in gebruik.

In de kerkelijke erediensten gingen de gebeden om verlossing van de tirannie over in dankzegging voor de verkregen verlossing. Op 18 november 1814 werd feestelijk gevierd, dat Nederland een jaar geleden bevrijd was. In de kerken werd een dankstond gehouden, tijdens welke alle commerciële activiteiten stil moesten liggen en de tapperijen gesloten. Alle personen in gemeentelijke dienst dienden de dankstond van 12 tot 13 uur bij te wonen "om de liefderijke en weldoende God te verheerlijken".

Reactie op de terugkeer van Napoleon

Grote schrik beving de bevolking in het voorjaar van 1815 door de onverwachte ontsnapping van Keizer Napoleon van het eiland Elba en zijn daaropvolgende machtsherstel in Frankrijk. Zijn razend snel uit de grond gestampte Franse leger, waarmee Napoleon als eerste veroveringsdoel het grondgebied der Nederlanden voor ogen had, deed alles weer onder grote spanning staan. Volgens landelijk decreet diende de Nationale Armée maximaal versterkt te worden, waarbij met name de cavalerie (paardenvolk) aandacht vroeg. Alle verloven werden ingetrokken en een ieder met groot verlof beneden 45 jaar werd weer acuut onder de wapenen geroepen, om vervolgens op weg zuidwaarts te trekken: Napoleon tegemoet, waarvan de verschrikkelijke slag bij Waterloo, in het vorige hoofdstuk beschreven, het gevolg was. De Landstorm diende weer op volle sterkte te worden gebracht: in de gemeente Adorp 100 man. In de kerken werd een algemene bidstond gehouden om "de Zegen des Allerhoogsten over de wapenen af te smeken voor het behoud van het vaderland en de vrede in de wereld tegen de algemene vijand".

In ieder dorp werden notabelen aangewezen om een inzameling van scheurlinnen, lakens, plaksel en hemden te organiseren ten behoeve van de vele gewonden in de hospitalen. In Adorp kregen E. Strating en H.B. Bosman deze opdracht, in Harsens G.G. Groenendal; te Wierum H. Themmen en J.D. Pol. In Sauwerd kregen K.W. Nienhuis en I.J. Leuring deze taak opgedragen en in Wetsinge W.E. Smith en R.K. Sikkens.

Eind juli 1815 werd een collecte gehouden voor de nabestaanden van gesneuvelden. "De braafste en edelste lieden der gemeente" waren voor deze collecte gevraagd. (Wie dat waren is niet aangegeven.) Tevens werd veel dank geuit voor de enorme opbrengst van de eerder gehouden inzameling aan lakens, hemden, scheurlinnen, etc. ten behoeve van de dappere gewonden in de veldhospitalen.

Einde van de Franse tijd

Na de definitieve nederlaag van Napoleon bij Waterloo en de capitulatie

*De grafombe van
Napoleon onder de
koepel van de Dôme
des Invalides in Parijs*

van Frankrijk op 5 juli 1815 was de Franse tijd definitief voorbij. Bij het bekend worden hiervan gingen de vlaggen uit en vervulde kerkklokgebeier de lucht. Op woensdag 20 juli werd in de kerken een algemene, gemeenschappelijke en plechtige dankzegging opgedragen. Tijdens deze kerkdienst diende wederom alle openbare bedrijvigheid stil te liggen en de

tapperijen te worden gesloten. Vervolgens werd enige tijd op alle eerste woensdagen van de maand om 12.00 uur een bid- en dankstond gehouden voor de verkregen vrede en het behoud daarvan.

Er kwam nu een einde aan de verplichte Landstorm. De pieken en andere attributen dienden goed te worden opgeborgen. Een kleinere groep oefende nog een aantal jaren op vrijwillige basis onder de naam schutterij verder. Op 14 september 1815 legden deze vrijwilligers in Winsum de eed van getrouwheid af. Na enkele jaren stopte deze vrijwilligersgroep met de oefeningen en ging toen over in "de rustende schutterij".

Napoleons einde

Na de capitulatie van Frankrijk gaf Napoleon zich aan de Geallieerden over. Hij werd opnieuw gevangen genomen en nu opgeborgen op het rotseilandje Sint Helena, op het Zuidelijke Halfrond midden in de Atlantische Oceaan gelegen. Nu nog eens ontsnappen was vrijwel onmogelijk geworden. Zes jaar verbleef hij daar, verbitterd, verlaten van zijn vrouw en vrienden. In 1821 overleed hij, naar verluidt aan maagkanker. Een vele jaren later verricht onderzoek bracht echter aan het licht dat in het lichaam van Napoleon een sterk verhoogd arsenicumgehalte aanwezig was. Vermoedelijk is hij dus door vergiftiging om het leven gekomen of gebracht.

Aan zijn wens om in Parijs te mogen worden begraven werd in 1840 voldaan: zijn stoffelijk overschot werd bijgezet in de Dôme des Invalides. In 1862 werd voor hem een indrukwekkende graftombe aangebracht onder de koepel van de Dôme.

Op de tombe staat geschreven: "Ik wens dat mijn gebeente zal mogen rusten aan de oevers van de Seine, te midden van het Franse volk, dat ik zo vurig heb liefgehad."

Tegenwoordig is het een gestage stroom van bezoekers, Fransen en toeristen, door bewakers tot eerbiedige stilte gemaand, die met gemengde gevoelens langs de sarcofaag voorbijgaan. Neen, Napoleon is nog niet vergeten!

Geraadpleegde literatuur en archivalia

- Archief voormalige gemeente Adorp, diverse archieven
- A. en H. Algra, *Dispereert niet. Twintig eeuwen van de Nederlanden* (Franecker 1973).
- J.G. Bakker en J.M. Pot, *Kerk en School in Sauwerd* (Bedum 1988).
- Bestuur Winsum 900 (red.), *Winsums verleden* (Groningen 1957).
- Jaap ter Haar, *Geschiedenis van de Lage Landen* (Weesp 1985).
- K. ter Laan, *Groninger Encyclopedie* (Groningen 1955).
- Emil Ludwig, *Napoleon* (Amsterdam-Antwerpen z.j.).
- J. de Vries, *Het verhaal van Groningen* (Groningen 1999).
- *Waterloo. Officiële gids Waterloocommissie*.
- *Winsum. Gedenkboek 1982* (Groningen 1982)